

भारत सरकार
GOVERNMENT OF INDIA
राष्ट्रीय पुस्तकालय, कलकत्ता ।
NATIONAL LIBRARY, CALCUTTA

वर्ग संख्या 180. Mr

Class No.

पुस्तक संख्या 84.5

Book No.

रत्न पु. नं. / N. L. 38.

NGJPC—B19—69/1942/11 LNL (PI)—2-2-78 250489.

HITOPADEŚA.

THE

SANSKRIT TEXT

OF

THE FIRST BOOK, OR MITRA-LĀBHĀ;

WITH

A GRAMMATICAL ANALYSIS,

ALPHABETICALLY ARRANGED.

PREPARED FOR THE USE OF THE EAST INDIA COLLEGE,

BY FRANCIS JOHNSON, PROFESSOR.

LONDON

JAMES MADDEN AND CO.

SUCCESSORS TO PARBURY AND CO. 8 LEADENHALL STREET.

MDCCLX.

FROM THE ORIENTAL TYPE-FOUNDRY AND PRESS OF RICHARD WATTS,
CROWN COURT, TEMPLE BAR, LONDON;
Printer to the East-India College.

PREFACE.

XII A 10

THE collection of Fables and Stories termed *Hitopadeśa* was brought early to the knowledge of *Sanskrit* scholars by the translations of it which were published by MR. WILKINS and SIR WILLIAM JONES. The text was printed at Serampore in 1804; and another edition of it was printed in London in 1810. An edition has been subsequently printed at Bonn by Professors SCHLEGEL and LASSEN, in which the text is illustrated by copious Latin notes. A translation in the same language is also promised by the former of these distinguished critics and scholars.

The pains which have been bestowed upon the *Hitopadeśa* have been justified by the interest which attaches, on various grounds, to this work; and especially, on account of the history of its literary adventures. These have engaged the attention of different eminent writers; and have been investigated with singular success, especially by MR. COLEBROOKE, in the Preface to the Serampore edition of the *Hitopadeśa*, and by M. SYLVESTRE DE SACY, in the Introduction to his edition of *Calila et Dimna*. From their investigations it is established, that a work which is to be considered as the original form of the *Hitopadeśa* was translated from Sanskrit into Persic in the sixth century of our æra, by order of NUSHIRAVÁN;—that it was translated from ancient Persic into Arabic in the ninth century;—that it was presently afterwards rendered into Hebrew and Greek;—and that, from these versions, successive translations were made into all the languages of Modern Europe, until it became familiar, even to youth, under the designation of *Pilpay's Fables*. In the East, it has continued to retain its popularity to the present day; where it has served as the substance of the *Anvéri Sohaili* and *Khirad Afroz*; and exists, in the form of translation, in all the spoken dialects.

The value of the *Hitopadesa* to the history of narrative fiction is not, however, its only recommendation. Its popularity through so many ages, amidst such various nations, is evidence of intrinsic merit: and the pictures of domestic manners and human nature which it presents, however tinged by national peculiarities, must have been recognised as universally true, as well as diverting; or they would not have been naturalized in the West as well as in the East. In the maxims also which the tales serve to illustrate, there must have been much that secured the acquiescence of all mankind, or the remarks would have been left to enlighten the moralists of India alone. These merits, however, were such as admitted of transfusion into other languages:—the merits of its composition are those which have chiefly recommended its preservation by the press, and its circulation amongst the cultivators of *Sanskrit* literature.

The moral verses with which the *Hitopadesa* abounds are, in many cases, perhaps in all, quotations from different writers. They consequently form a sort of Anthology—a collection of passages, not only remarkable for striking thoughts, but offering examples of various styles. In general, they are not of difficult construction; and those passages which are most elaborate, are necessarily short; and, as the thoughts which they express are compressed within a few words, they become, from their sententiousness, impediments of no protracted duration. The narratives are, in general, written in very simple and unpretending prose; and it may be doubted if any book exists in the *Sanskrit* language that is better adapted to introduce a Student to its acquirement. It was, no doubt, this consideration which, almost from the establishment of the East-India College, recommended the *Hitopadesa* as a class-book, and led to the publication of the text in London. Unfortunately, the task was accomplished with insufficient care; and the edition is disfigured with numerous and serious errors. These have been pointed out in the notes of PROFESSOR LASSEN to the Bonn edition, with more severity than is perhaps altogether deserved, although, it must be confessed, with

undeniable justice. It is now, however, unnecessary to dwell upon the subject, as the edition is exhausted, and its faults may be consigned to oblivion.

The want of copies of an English edition of the *Hitopadeśa* has induced the present Editor to reprint such a portion of the work as usually constitutes the occupation of a Junior Term. The *Mitra-lābha*, or Acquisition of Friends, constitutes the First Book; and he has endeavoured to furnish it with such facilities, as may assist the Student to make himself master of the text, with no greater degree of application than may be reasonably expected in the early period of his studies, for which it is designed. With this view, the introductory section has been printed in English as well as in *Devanāgarī* characters; and a translation, nearly literal, has been subjoined. These additions, it is hoped, will enable the Student to become familiar with the characters of the text, and will convey to him some notion of its style; so that, with the commencement of the narrative part, he will need no further aid than such as the Glossary will afford him. In this, he will find the words in the form in which they occur in the text, alphabetically arranged, with an explanation of their meaning, and an indication of their grammatical structure.

In printing the text, the Editor has followed the edition printed at Bonn, with some unimportant exceptions; and gladly acknowledges the assistance he has derived from this very excellent and accurate publication.

CONTENTS.

	PAGE	LINE
INTRODUCTION - - - - -	1	
THE ACQUISITION OF A FRIEND.		
FABLE I. The Story of the Crow, the Tortoise, the Deer, and		
the Mouse - - - - -	7	
Story of the Pigeons - - - - -	7	137
II. The Old Tiger and the Traveller - - - - -	8	144
III. The Deer, the Jackall, and the Crow - - - - -	16	323
IV. The Blind Vulture, the Cat, and the Birds - - - - -	17	339
V. Story of the Mouse <i>Hiranyaka</i> - - - - -	26	550
VI. The Old Man and his Young Wife - - - - -	27	568
VII. The Huntsman, the Deer, the Boar, the Serpent,		
and the Jackall - - - - -	35	734
VIII. The King's Son and the Merchant's Wife - - - - -	40	846
IX. The Jackall and the Elephant - - - - -	41	873

ERRATA.

In lines 154, 158, 490, and 497, for विष्वाङ्ग read विष्वास.

॥ श्री विश्वेश्वराय नमः ॥

॥ हितोपदेशः ॥

सिद्धिः साध्ये सतामस्तु प्रसादात् तस्य धूर्जटेः
जाह्नवीपेनलेखेव यन्मूर्ध्नि शशिनः कला ॥ १ ॥
श्रुतो हितोपदेशोऽयं पाठवं संस्कृतोक्तिषु ।
वाचां सर्वत्र वैचित्र्यं नीतिविद्यां ददाति च ॥ २ ॥
अजरामरवत् प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत् ।
गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ ३ ॥
सर्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्यमाहुरनुष्ठमम् ।
अहर्म्यत्वादनर्घ्यत्वादक्षयत्वाच्च सर्वदा ॥ ४ ॥
सङ्गमयति विद्यैव नीचगापि नरं सखि ।
समुद्रमिव दुर्धर्षं नृपं भाग्यमतः परम् ॥ ५ ॥
विद्या ददाति विनयं विनयाद्याति पापताम् ।
पापत्वाद्धनमाप्नोति धनाद्धर्मं ततः सुखम् ॥ ६ ॥
विद्या शस्त्रं च शस्त्रं च हे विद्ये प्रतिपत्तये ।
आद्या हास्याय वृद्धत्वे द्वितीयाद्रियते सदा ॥ ७ ॥

15

अथैव भाजने लग्नः संस्कारो नान्यथा भवेत् ।

कषादलेन बालानां नीतिस्तदिह कथ्यते ॥ ८ ॥

मित्रलाभः सुहृन्नेदो वियहः सन्धिरेव च ।

पञ्चतन्त्रात् तथान्यस्मान्नन्यादाकृष्य लिख्यते ॥ ९ ॥

20

अस्ति भागीरथीतीरे पाटलिपुत्रनामधेयं नगरम् । तत्र सर्वस्वामिगुणोपेतः
सुदर्शनो नाम नरपतिरासीत् । स भूपतिरेकदा केनापि पठ्यमानं श्लोकद्वयं
शुश्राव ।

अनेकसंशयोच्चेदि परोक्षार्थस्य दर्शनम् ।

सर्वस्य लोचनं शास्त्रं यस्य नास्त्यन्ध एव सः ॥ १० ॥

यौवनं धनसम्पत्तिः प्रभुत्वमविवेकता ।

25

एकैकमप्यनर्थाय किमु यच्च चतुष्टयम् ॥ ११ ॥

इत्याकर्ण्य आत्मनः पुत्राणामनधिगतशास्त्राणां नित्यमुन्मार्गगामिनां शास्त्रा-
ननुद्धानेनोद्विग्नमनाः स राजा चिन्तयामास ।

को-र्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान् न धार्मिकः ।

कारणेन चक्षुषा किं वा चक्षुः पीडैव केवलम् ॥ १२ ॥

30

अजातमृतमूर्खाणां वरमाद्यौ न चान्तिमः ।

सकृदुःखकरावाद्यावन्तिमस्तु पदे पदे ॥ १३ ॥

किञ्च ।

स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् ।

परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ॥ १४ ॥

अन्यच्च ।

35

गुणिगणगणनारम्भे न पतति कठिनी स सम्प्रसाद्यस्व ।

तेनाम्बा यदि सुतिनी वद बन्ध्या कीदृशी भवति ॥ १५ ॥

अपिच । दाने तपसि शीर्षे च यस्य न प्रथितं मनः ।

विद्यायामर्थलाभे च मातुस्त्वार एव सः ॥ १६ ॥

अपरम् । वरमेको गुणी पुत्रो न च मूर्खश्चैरपि ।

40 एकचन्द्रस्तमो हन्ति न च तारागणैरपि ॥ १७ ॥

पुण्यतीर्थे कृतं येन तपः क्षाप्यतिदुष्कृतम् ।

तस्य पुत्रो भवेद्वश्यः समृद्धो धार्मिकः सुधीः ॥ १८ ॥

तथाचोक्तं ।

अर्थागमो नित्यमरेगिता च प्रिया च भार्या प्रियवादिनी च ।

45 वश्यश्च पुत्रोऽर्थकरी च विद्या बद्धीबलौघेषु सुखानि राजन् ॥ १९ ॥

को धन्यो बहुभिः पुत्रैः कुशलपूरणाढ्यैः ।

वरमेकः कुलालम्बी यच्च विद्मूयते पिता ॥ २० ॥

कृण्वन्तोऽपि पिता शत्रुर्माता च प्यभिवारिणी ।

भार्या रूपवती शत्रुः पुत्रः शत्रुरपरिहितः ॥ २१ ॥

50 अन्नभासे विषं विद्या अजीर्णे भोजनं विषम् ।

विषं सभा दरिद्रस्य वृद्धस्य तरुणी विषम् ॥ २२ ॥

यस्य तस्य प्रसूतोऽपि गुणवान् पूज्यते नमः ।

धनुर्वैश्विदुषोऽपि निर्गुणः किं करिष्यति ॥ २३ ॥

हाहा पुत्रकं भाषीत सुगतितासु रात्रिषु ।

55 तेन त्वं विदुषां मध्ये यङ्गे गौरिव सीदसि ॥ २४ ॥

तत् कथमिदानीमेते मम पुत्रा गुणवन्तः क्रियन्ताम् ।

आहारनिद्राभयमैश्वर्यं च सामान्यमेतत् पशुभिर्नराणाम् ।

धर्मो हि तेषामधिको विशेषो धर्मेण हीनाः पशुभिः समानाः ॥ २५ ॥

- यतः । धर्मार्थकाममोक्षाणां वस्यैकोऽपि न विद्यते ।
 60 अजगलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ २६ ॥
 यच्चोच्यते । आशुः कर्म च विस्तं च विद्या निधममेव च ।
 पञ्चैतान्यपि मुञ्च्यते गर्भस्थस्त्विव देहिनः ॥ २७ ॥
 किञ्च । अवश्यं भाविनो भाव्या भवन्ति महतामपि ।
 जन्तवं नीलकण्ठस्य महाहिमयनं हरेः ॥ २८ ॥
 65 अपिच । यदभावि न तत्रावि भावि चेच्च तदन्यथा ।
 इति बिनाविषघ्नोऽयमगदः किं न धीयते ॥ २९ ॥
 एतत् कार्याश्रमाणां केषाञ्चिदालस्यवचनम् ।
 न दैवमपि सञ्चिन्त्य त्यजेदुद्योगमात्मनः ।
 अनुद्योगेन तैलानि तिलेभ्यो नाप्नुमर्हति ॥ ३० ॥
 70 अन्यच्च ।
 उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीर्दिवेन देयमिति कापुरुषा वदन्ति ।
 दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽपि दोषः ॥ ३१ ॥
 यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् ।
 एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥ ३२ ॥
 75 तथाच । पूर्वजन्मकृतं कर्म तद् दैवमिति कथ्यते ।
 तस्मात् पुरुषकारेण यत्नं कुर्यादतन्द्रितः ॥ ३३ ॥
 यथा मृत्पिण्डतः कर्त्ता कुरुते यद्यदिच्छति ।
 एवमात्मकृतं कर्म मानवः प्रतिपद्यते ॥ ३४ ॥
 अपरञ्च । वाक्तालीयवत् प्राप्तं हृद्वापि निधिमयतः ।
 80 न स्वयं दैवमादत्ते पुरुषार्थमपेक्षते ॥ ३५ ॥

उद्यमेन हि सिध्यन्ति काम्यैश्च न मनोरथैः ।

न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥ ३६ ॥

मातृपितृकृताभ्यासो गुणितामेति बालकः ।

न गर्भश्रुतिमात्रेण पुत्रो भवति पण्डितः ॥ ३७ ॥

85 तथाच । माता शत्रुः पितरौ वैरी येन बालो न पादितः ।

न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये बको यथा ॥ ३८ ॥

रूपयौवनसम्यक्का विशालकुलसम्भवाः ।

विद्याहीना न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुकाः ॥ ३९ ॥

मूर्खोऽपि शोभते तावत् सभायां वस्त्रवेष्टितः ।

90 तावच्च शोभते मूर्खो यावत् किञ्चिन्न भाषते ॥ ४० ॥

एतच्चिन्तयित्वा स राजा पण्डितसभां कारितवान् । राजोवाच । भो भोः
पण्डिताः श्रूयताम् । अस्ति कश्चिदेवम्भूतो विद्वान् यो मम पुत्राणां
नित्यमुन्मार्गगामिनामनभिगतशस्त्राख्यम् इदानीं नीतिशास्त्रोपदेशेन
पुनर्जन्म कारयितुं समर्थः ।

यतः । काचः काञ्चनसंसर्गाद्वत्ते मारकर्त्तां द्युतिम् ।

तथा सत्सन्निधानेन मूर्खो याति प्रवीक्ष्यताम् ॥ ४१ ॥

उक्तं च । हीयते हि मतिस्तात हीनेः सह समागमात् ।

समैव समतरेमेति विशिष्टैश्च विशिष्टताम् ॥ ४२ ॥

अचान्तरे विष्णुशर्मनामा महापण्डितः सकलनीतिशास्त्रतत्त्वज्ञो
100 बृहस्पतिरिवाब्रवीत् । देव महाकुलसम्भूता एते राजपुत्रा मया नीतिं
याहयितुं शक्यन्ते ।

यातः । नाद्रव्ये निहिता काचित् क्रिया फलवती भवेत् ।

न व्यापारश्चेतेनापि शुक्लवत् पात्यते वकः ॥ ४३ ॥

अन्यच्च । अस्मिंस्तु निर्गुणं गोचे नापाद्यमुपजायते ।

105 आकरे पद्मरागाद्यां जन्म काचमखेः कुतः ॥ ४४ ॥

अतो-हं वक्ष्यासाध्वनोरे तव पुत्रान् नीतिशास्त्राभिज्ञान् करिष्यामि ।

राजा सविनयं पुनरुवाच ।

कीटो-पि सुमनःसङ्गादारोहति सतां शिरः ।

अश्वापि याति देवाय महर्त्रिः सुप्रतिष्ठितः ॥ ४५ ॥

110 अन्यच्च । यथोदयगिरौ द्रव्यं सन्निकर्षेण दीप्यते ।

तथा सत्सन्निधानेन हीनवर्णो-पि दीप्यते ॥ ४६ ॥

गुणागुणज्ञा गुणिनो भवन्ति ते निर्गुणं प्राप्य भवन्ति दोषाः ।

आस्वाद्यतोयाः प्रभवन्ति नद्यः समुद्रमासाद्य भवन्त्यपेयाः ॥ ४७ ॥

तदेतेषामस्मत्पुत्राणां नीतिशास्त्रोपदेशाय भवन्तः प्रमाख्यम् । इत्युक्त्वा

115 तस्य विष्णुशर्मणो बहुमानपुरःसरं पुत्रान् समर्पितवान् । अथ प्राप्तादपृष्टे

सुखोपविष्टानां राजपुत्राणां पुरस्तात् प्रस्तावक्रमेण स पण्डितो-ब्रवीत् ।

काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् ।

असनेन च मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा ॥ ४८ ॥

तत्रवतां विनोदाय काककूर्मादीनां विचित्रां कथां वक्ष्यामि । राज-

120 पुत्रैरुक्तं वक्ष्याताम् । विष्णुशर्मोवाच । शृणुत सम्प्रति, मित्रलाभः

प्रस्तूयते यस्यावमाद्यः श्लोकः ।

॥ विसृज्यते ॥

॥ मिथलभः ॥

असाधना विश्वहीना बुद्धिमताः सुदृढमाः ।

साधयन्त्याहुः कार्याणि काककूर्ममृगास्तुता ॥ १ ॥

राजपुत्रा ऊचुः कथमेतत् । विष्णुशर्मा कथयति । अस्ति गोदावरीतीरे
125 विशालः शास्त्रमालीतरुः । तत्र नानादिग्देहादागत्य राक्षसौ पक्षिणौ
निवसन्ति । अथ कदाचिदवसन्त्याम् राक्षसौ अस्तावलचूडावलचिनि
भगवति कुमुदिनीमायके चन्द्रमसि लघुपतनकनामा वायसः प्रबुद्धः
कृतान्तमिव द्वितीयमटर्गं व्याधमपश्यत् । तमवलोक्याचिन्तयत् । अथ
प्रातरेवानिष्टदर्शनं जातम् । न जाने किमनभिमां दर्शयिष्यति ।
130 इत्युक्त्वा तदनुसरणक्रमेण व्याकुलचलितः ।

शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च ।

दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥ २ ॥

अन्यथा । विषयिणामिदमवश्यं कर्तव्यम् ।

उत्पादोत्पादबोधार्थं महत्प्रयत्नमुपस्थितम् ।

135 मरणाधिशोकानां किमद्य नियतिरिति ॥ ३ ॥

अथ तेन व्याधेन तत्कुलकणान् विवीर्यं जालं विस्तीर्यम् । स च
प्रच्छन्नो भूत्वा स्थितः । तस्मिन्नेव काले विषयीवनामा कपोतराजः
सपरिवारो विवति विसर्पेस्तास्तत्कुलकणान् अवलोकयामास । ततः

कपोतराजस्तदुलकण्डुव्यान् कपोतान् प्रत्याह । कुतोऽपि निर्जने वने
 140 तदुलकण्डानां सम्भवः । तन्निरूप्यताम् तावत् । भद्रमिदं न पश्यामि ।
 प्रायेणानेन तदुलकण्डलोभेनास्माभिरपि तथा भवितव्यम् ।

कङ्कणस्य तु लोभेन मग्नः पङ्के सुदुस्तरे ।

वृद्धप्याग्रेण सम्प्राप्तः पथिकः सम्भृतो यथा ॥ ४ ॥

कपोता ऊचुः कथमेतत् । सोऽब्रवीत् । अहमेकदा दक्षिणारण्ये चरन्
 145 पश्यम् । एको वृद्धप्याग्रः स्नातः कुशहस्तः सरस्तीरे ब्रूते भो भोः पान्थ
 इदं सुवर्णकङ्कणं गृह्यताम् । ततो लोभाकृष्टेन केनचित् पान्थेनालोचितम् ।
 भाग्येनैतत् सम्भवति किन्त्वस्मिन्मात्मसन्देहे प्रवृत्तिर्न विधेया ।

यतः । अनिष्टादिदृष्टलाभेऽपि न गतिर्जायते शुभा ।

यथास्ते विषसंसर्गोऽमृतं तदपि मृत्यवे ॥ ५ ॥

150 किन्तु सर्वपार्श्वार्जने प्रवृत्तिः सन्देह एव ।

तथाचोक्तम् । न संशयमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति ।

संशयं पुनरारुह्य यदि जीवति पश्यति ॥ ६ ॥

तन्निरूपयामि तावत् । प्रकाशं ब्रूते । कुच तव कङ्कणम् । प्याग्रे हस्तं
 प्रसार्य दर्शयति । पान्थोऽब्रवीत् । कथं मारात्मके त्वयि विस्वासः ।
 155 प्याग्र उवाच । शृणु रे पान्थ प्रागेव यौवनदशायामतिदुर्वृत्तोऽस्मि
 अनेकलोमानुषाखां यधान्मे पुषा मृता दाराश्च वंशहीनश्चाहम् । ततः
 केनचिदहमादिष्टः । दानधर्मादिकं चरातु भवान् । तदुपदेशादिदानीमहं
 ज्ञानशीलो दाता वृद्धो गलितनसदन्तः । न कथं विस्वासभूमिः ।

यतः । इज्याध्ययनदानानि तपः सत्यं धृतिः क्षमा ।

160 अलोभ इति मार्गोऽयं धर्मस्याहविधः स्मृतः ॥ ७ ॥

तत्र पूर्वेष्वतुर्वर्गो दम्भार्थमपि सेष्यते ।

उत्तरस्तु चतुर्वर्गो महात्मन्वेव तिष्ठति ॥ ८ ॥

मम चैतावींशोभविहो येन स्वहस्तस्यमपि सुवर्षकङ्कणं यस्मै
कस्मैचिहातुमिच्छामि । तथापि व्याघ्रो मानुवं खादतीति लोकप्रवादो
165 दुर्निवारः ।

यतः । गतानुगतिको लोकः कुट्टनीमुपदेशिनीम् ।

प्रमाणयति नो धर्मे यथा गोघ्नमपि द्विजम् ॥ ९ ॥

मयापि धर्मशास्त्रारण्यधीतानि शृणु ।

मस्वस्थ्या यथा वृद्धिः क्षुधार्ते भोजनं तथा ।

170 दस्त्रि दीयते दानं सफलं पातुनन्दन ॥ १० ॥

प्राणा यथात्मनो-भीष्टा भूतानामपि ते तथा ।

आत्मीयस्येन भूतेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ॥ ११ ॥

अपरञ्च । प्रत्याख्याने च दाने च सुखदुःखे प्रियाप्रिये ।

आत्मीयस्येन पूरुषः प्रमाणमधिगच्छति ॥ १२ ॥

175 अन्यञ्च । मातृवत् परदारेषु परद्वेषेषु लोहवत् ।

आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स परिज्ञतः ॥ १३ ॥

त्वं चातिदुर्गतस्तेन तत् तुभ्यं दातुं सयक्री-हम् ।

तथाचोक्तं । दरिद्रान् भ्रष्टान् कौन्तेय मा प्रयच्छेऽम्बरे धनम् ।

आधितस्यैवार्थं पथ्यं नीरुजस्तु किमौषधेः ॥ १४ ॥

180 अन्यञ्च । दातव्यमिति यद्दानं दीयते-नुपकारिणे ।

देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतम् ॥ १५ ॥

तद्वच सरसि क्षात्रा सुवर्षकङ्कणं गृहाण । ततो यावदसौ तद्वचः प्रतीतो

लोभात् सरसि स्नानं प्रविशति तावन्महापद्मे निमग्नः पलायितुमक्षमः ।
पद्मे पतितं दृष्ट्वा व्याघ्रो वदत् । अहह महापद्मे पतितोऽसि अतस्त्वामुत्था-
यामि । इत्युक्त्वा शनैःशनैरुपगम्य तेन व्याघ्रेण धृतः स पान्थोऽचिन्तयत् ।

न धर्मशास्त्रं पठतीति कारुण्यं न चापि वेदाध्ययनं दुरात्मनः ।

स्वभाव एवात्र तथातिरिच्यते यथा प्रकृत्या मधुरं गवां प्रयः ॥ १६ ॥

किञ्च । अवशेन्द्रियचिन्तानां हस्तिस्नानमिव क्रिया ।

दुर्भगाभरणप्रायो ज्ञानं भारः क्रियां विना ॥ १७ ॥

तन्मया भद्रं न कृतं यदत्र मारात्मके विम्व्यासः कृतः ।

तथा युक्तं । नदीनां शस्त्रपाणीनां नखिनां शृङ्गिणां तथा ।

विम्व्यासो नैव कर्त्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥ १८ ॥

अपरञ्च । सर्वस्य हि परीक्ष्यते स्वभावा नेतरे गुणाः ।

अतीत्य हि गुणान् सर्वान् स्वभावो मूर्च्छि वर्त्तते ॥ १९ ॥

अन्यच्च ।

स हि गगणविहारी कल्मषघ्नसंकारी दशशतकरधारी ज्योतिषां मध्यचारी ।
विधुरपि विधियोगात् मस्यते राहुणासौ लिखितमपि ललाटे प्रोज्झितुं
कः समर्थः ॥ २० ॥

इति चिन्तयन्नेवासौ व्याघ्रेण व्यापादितः सादितश्च । अतोऽहं प्रवीमि

कङ्कणस्य तु लोभेन इत्यादि । अतः सर्वथा अविचारितं कर्म न
कर्त्तव्यमिति । यतः ।

सुजीर्णमर्बं सुविचक्षणः सुतः सुशासिता स्त्री नृपतिः सुसेवितः ।

सुचिन्त्य चोक्तं सुविचार्य गतं कृतं सुदीर्घकालेऽपि न याति विक्रियाम् ॥ २१ ॥

एतद्वचनं श्रुत्वा कश्चित् कपोतः सदप्येमाह आः किमेवमुच्यते ।

205

वृद्धस्य वचनं यावत्समाप्तकाले सुपस्थिते ।

सर्वेष्वपि विचारेण भोजने-ष्वग्नवर्तनम् ॥ २२ ॥

यतः । शङ्काभिः सर्वमाक्रान्तमर्थं धानं च भूतले ।

प्रवृत्तिः कुत्र कर्तव्या जीवितार्थं कथं नु वा ॥ २३ ॥

तथाचोक्तं । ईर्ष्या घृणी त्वसन्नुदः क्रोधनो निर्व्यशङ्कितः ।

210

परभाग्योपजीवी च षडेते दुःखभागिनः ॥ २४ ॥

एतच्छ्रुत्वा सर्वे कपोतास्तपोपविष्टाः ।

यतः । सुमहान्यपि शास्त्राणि धारयन्तो बहुश्रुताः ।

क्षेत्रारः संशयानां च क्लिप्तमो लोभमोहिताः ॥ २५ ॥

अन्यच्च । लोभात् क्रोधः प्रभवति लोभात् कामः प्रजायते ।

215

लोभान्मोहश्च नाशश्च लोभः पापस्य कारणम् ॥ २६ ॥

अन्यच्च । असम्भवं हेममृगस्य जन्म तथापि रामो लुलुभे मृगाय ।

प्रायः समापन्नविपत्तिकाले धियो-पि पुंसां मलिना भवन्ति ॥ २७ ॥

अनन्तरं सर्वे जालबद्धा बभूवुः । ततो यस्य वचनात् तथाबलक्षितास्तं सर्वे तिरस्कुर्वन्ति ।

220

यतः । न गणस्यायतो गच्छेत् सिद्धे कार्ये समं फलम् ।

यदि कार्यविपत्तिः स्वात् मुक्तरस्तत्र हन्यते ॥ २८ ॥

तथाचोक्तं । आपदां कथितः पन्था इन्द्रियाणामसंयमः ।

तज्जयः सम्पदां मार्गो येनेष्ट तेन गन्वताम् ॥ २९ ॥

तस्य तिरस्कारं श्रुत्वा चित्रपीव उवाच । नायमस्य दोषः ।

225

यतः । आपदामापतनीनां हितो-प्यायाति हेतुताम् ।

मातृजङ्गा हि वत्सस्य स्तम्भीभवति वयसि ॥ ३० ॥

अन्यच्च । स बन्धुर्धो विपन्नानामापदुद्धरणक्षमः ।

न तु भीतपरिचायवस्तूपालम्भपसिद्धतः ॥ ३१ ॥

विपत्काले विस्मय एव कायुरूपलक्षणम् । तद्वै धैर्यमवलम्ब्य प्रती-
कारचिन्त्यताम् । यतः ।

230

विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः ।

यशसि चाभिरुचिर्धनं श्रुतौ प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥ ३२ ॥

सम्पदि यस्य न हर्षो विपदि विधादो रणे च धीरत्वम् ।

तं भुवनत्रयतिलकं जनयति जननी सुतं विरलम् ॥ ३३ ॥

235

अन्यच्च । बह्दोषाः पुरुषेणैह हातव्या भूतिमिच्छता ।

निद्रा तन्द्रा भयं क्रोध आलस्यं दीर्घसूचता ॥ ३४ ॥

इदानीमप्येवं क्रियताम् सैरिक्चिन्तीभूय जालमादाय उड्डीयताम् ।

यतः । अल्पानामपि वस्तूनां संहतिः कार्यसाधिका ।

तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्विद्वान्ने महदन्तिनः ॥ ३५ ॥

240

संहतिः श्रेयसी पुंसां स्वकुलैरल्पकैरपि ।

तुषेणापि परित्यक्ता न प्ररोहन्ति तरुदुलाः ॥ ३६ ॥

इति विचिन्त्य पक्षिणः सर्वे जालमादायोत्पतिताः । अनन्तरं स व्याधः

सुदूराज्जालापहारकांस्तानवलोक्य पश्चाद्वावन्नचिन्तयत् ।

संहतास्तु हरन्तीमे मम जालं विहङ्गमाः ।

245

यदा तु निपतिष्यन्ति वशमेष्यन्ति मे तदा ॥ ३७ ॥

ततस्तेषु चक्षुर्विषयातिक्रान्तेषु पक्षिषु स व्याधो निवृत्तः । अथ लुब्धकं

निवृत्तं दृष्ट्वा कपोता जघुः । किमिदानीं कर्तुमुचितम् । चिन्तयित्वा

उवाच ।

माता मित्रं पिता चेति स्वभावात् पितरं हितम् ।

250

कार्यकारणतत्त्वान्ये भवन्ति हितबुद्धयः ॥ ३८ ॥

तदस्माकं मित्रं हिरण्यको नाम मूषिकराजो गरुडकीर्तीरे चिचयने
निवसति । दन्तचलेन सोऽस्माकं पाशान्धेत्स्यति । इत्यालोच्य सर्वे
हिरण्यकबिर्वरसमीपं गताः । हिरण्यकश्च सर्वदापावशक्या शतद्वारं
विवरं कृत्वा निवसति ।

255

अनागतभयं दृष्ट्वा नीतिशास्त्रविशारदः ।

अवंसन्मूषिकस्तत्र वृद्धः शतमुखं विलम्बः ॥ ३९ ॥

ततो हिरण्यकः कपोतावपातभयाच्चकितस्तूर्णानि स्थितः । चिचयीव
उवाच । सखे हिरण्यक कथमस्मान् न सम्भाषसे । ततो हिरण्यकस्त
तच्चचनं प्रत्यभिज्ञाय ससम्भ्रमं वहिर्निःसृत्याब्रवीत् । आः पुण्यवानस्मि
260 प्रियसुहृन्मे चिचयीवः समायातः ।

यस्य मित्रेण सम्भावो यस्य मित्रेण संस्थितिः ।

यस्य मित्रेण संलापस्ततो नास्तीह पुण्यवान् ॥ ४० ॥

पाशवद्धाञ्च तान् दृष्ट्वा सविस्मयः क्षणं स्थित्वा उवाच सखे किमेतत् ।
चिचयीव उवाच । सखेऽस्माकं प्राक्तनजन्मकर्मणः फलमेतत् ।

265

यस्माच्च येन च यथा च यदा च यच्च यावच्च यत्र च शुभाशुभमात्मकर्म ।

तस्माच्च तेन च तथा च तदा च तच्च तावच्च तत्र च विधातृवशादुपैति ॥ ४१ ॥

रोगशोकपरितापबन्धनव्यसनानि च ।

आत्मापराधवृक्षाणां फलान्येतानि देहिनाम् ॥ ४२ ॥

एतच्छ्रुत्वा हिरण्यकश्चिचयीवस्य बन्धनं हेतुं सत्वरमुपसर्पति । चिचयीव

270

उवाच । मित्रं मैवम् । अस्मदाश्रिताणामेषां तावत् पाशान्धेत्स्यति तदा

मम पाशं पञ्चाङ्गेत्यसि । हिरण्यको-प्याह । अहमस्यशक्तिर्देवताश्च मे
कोमलाः । तदेतेषां पाशांश्छेत्तुं शक्यं समर्थः । तद्यावन्मे दत्ता न बुद्ध्यन्ति
ज्ञावत् तव पाशं हिनप्ति । अनन्तरमप्येतेषां बन्धनानि यावच्छक्यं
छेत्स्यामि । चित्रयीव उवाच । अस्तेव तथापि यथाशक्ति बन्धनमेतेषां
275 खराड्य । हिरण्यकेनोक्तम् । आत्मपरित्यागेन यदाश्रिताणां परिरक्षणं
तत्र नीतिवेदिनां सम्मतम् ।

यतः । आपदर्थे धनं रक्षेद्द्वारान् रक्षेद्जनैरपि ।

आत्मानं सततं रक्षेद्द्वारैरपि धनैरपि ॥ ४३ ॥

अन्यच्च । धर्मार्थकाममोक्षाणां प्राप्ताः संस्थितिहेतवः ।

280 तान् निग्नता किं न हतं रक्षता किं न रक्षितम् ॥ ४४ ॥

चित्रयीव उवाच । सखे नीतिस्तावदीदृश्येव । किन्त्वहमस्मदाश्रिताणां
दुःखं सोढुं सर्वथासमर्थः । तेनेदं ब्रवीमि ।

यतः । धनानि जीवितं चैव परार्थे प्राज्ञ उन्मृजेत् ।

सखिमित्ते वरं त्यागो विनाशे नियते सति ॥ ४५ ॥

285 अन्यमपरचासाधारणो हेतुः ।

जातिद्रव्यबलानां च साम्यमेषां मया सह ।

मत्प्रभुत्वफलं ब्रूहि कदा किं तन्नविद्यति ॥ ४६ ॥

अन्यच्च । विना वर्त्तनमेवैते न त्यजन्ति ममान्तिकम् ।

तन्मे प्राणव्ययेनापि जीवयैतान् ममाश्रितान् ॥ ४७ ॥

290 किञ्च । मांसमूषपुरीषास्त्रिनिर्मिते च कलेबरे ।

विनम्वरे विहायास्थां यशः पालय मित्र मे ॥ ४८ ॥

अपरञ्च पश्य । यदि नित्यमनित्येन निर्मलं मलबाहिता ।

यश्च कायेन लभ्येत तत् त्वलभ्यं भवेच्च किम् ॥ ४९ ॥

यतः ॥ शरीरस्य गुणानां च दूरस्थान्तमनारम् ।

३९५

शरीरं स्त्रुणविधंसि कल्पान्तस्यायिनो गुणाः ॥ ५० ॥

इत्याकर्ण्य हिरण्यकः प्रहृष्टमनाः पुलकितः सन्ब्रवीत् । साधु मिष

साधु । अनेनाश्रितवासस्येन बैलोक्यस्यापि प्रभुत्वं त्वयि प्रयुज्यते ।

एवमुक्त्वा तेन सर्वेषां बन्धनानि छिन्नानि । ततो हिरण्यकः सर्वान्

सादरं सम्पूज्याह । सखे चित्रयीव सर्वेषां जालबन्धनविधौ सति

३००

दोषमाशङ्क्य आत्मन्वबद्धा न कर्त्तव्या ।

यतः । योऽपिकाद्योजनशतात् पश्यतीहामिधं खगः ।

स एव प्राप्तकालस्तु पाशबन्धं न पश्यति ॥ ५१ ॥

अपिच । शशिदिवाकरयोर्यहपीडनं गजभुजङ्गमयोरपि बन्धनम् ।

मतिमतां च विलोक्य दरिद्रतां विधिरहो बलवान् इति मे मतिः ॥

३०५

अन्यच्च । व्योमैकान्तविहारिणोऽपि विहगाः सम्प्राप्नुवन्थापदम् ।

बध्यन्ते निपुणैरगाधसलिलान्मत्स्याः समुद्रादपि ॥ ५३ ॥

दुर्लभं किमिहास्ति किं सुचरितं कः स्थानलाभे गुरुः ।

कालो हि व्यसनप्रसारितकरो गृह्णाति दूरदपि ॥ ५४ ॥

इति प्रबोध्यातिथ्यं कृत्वालिङ्ग्य च सम्येषितः । चित्रयीवोऽपि सपरिवारो

३१०

यथेष्टदेशान् ययौ ।

यानि कानि च मिषाणि कर्त्तव्यानि शतानि च ।

पश्य मूषिकमिषेण कपोता मुक्तबन्धनाः ॥ ५५ ॥

हिरण्यकोऽपि स्वविवरं प्रविष्टः । अथ लघुपतनकनामा काकः सर्वे

वृक्षान्तर्दशी सा चर्भमिदमाह । अहो हिरण्यकः श्लाघ्योऽस्ति । अतोऽहमपि
 315 त्वया सह मैत्रीमिच्छामि । अतो मां मैत्रेयानुगृहीतुमर्हसि । एतच्छ्रुत्वा
 हिरण्यकोऽपि विवराभ्यन्तरादाह । कस्त्वम् । स ब्रूते लघुपतनकनामा
 वायसोऽहं । हिरण्यको विहस्याह । का त्वया सह मैत्री ।

यातः । यद् येन युज्यते लोके बुधस्तत्तेन योजयेत् ।

अहमर्बं भवान् भोक्ता कथं प्रीतिर्भविष्यति ॥ ५६ ॥

320 अपरञ्च । भक्ष्यभक्षकयोः प्रीतिर्विपरैरेव कारणम् ।

शृगालात् पाण्डवोऽसौ मृगः काकेन रक्षितः ॥ ५७ ॥

वायसोऽब्रवीत् । कथमेतत् । हिरण्यकः कथयति ।

अस्ति मगधदेशे चम्पकवती नामारण्यानी, तस्यां चिराम्भहता ज्ञेहेन
 मृगकाको निवसतः । स च मृगः स्वेच्छया भाम्यन् इष्टपुष्टाङ्गः केनचित्
 325 शृगालेणावलोकितः । तं दृष्ट्वा शृगालोऽचिन्तयत् । अतः कथमेतन्मांसं
 सुललितं भक्षयामि । भवतु विम्व्यासं तावदुत्पादयामि । इत्यालोच्योपसृत्या
 ब्रवीत् । मित्र कुशलं ते । मृगेणोक्तं कस्त्वम् । स ब्रूते सुदबुद्धिनामा
 जम्बुकोऽहं अचारक्ष्ये बन्धुहीनो मृतवन्निवसामि । इदानीं त्वां मित्रमासाद्य
 पुनः सबन्धुर्जीवलोकां प्रविष्टोऽस्मि । अधुना तवानुचरेण मया सर्वथा
 330 भवितव्यमिति । मृगेणोक्तं एवमस्तु । ततः पश्चादस्तं गते सवितरि भगवति
 मरीचिमालिनि तौ मृगस्य वासभूमिं गतौ । तत्र चम्पकवृक्षशालायां
 सुबुद्धिनामा काको मृगस्य चिरमित्रं निवसति । तौ दृष्ट्वा काकोऽवदत्
 सखे कोऽयं द्वितीयः । मृगो ब्रूते । जम्बुकोऽयमस्मत्सख्यमिच्छन्नागतः ।
 काको ब्रूते । मित्र अकस्मादागतेन सह विम्व्यासो न युक्तः तत्र भद्रम्
 335 आचरितम् ।

तथाचोक्तम् । अज्ञातकुलशीलस्य वासो देवो न कस्वचित् ।

मार्जारस्य हि दोषेण हतो गृध्रो जरप्रवः ॥ ५८ ॥

तावाहतुः कथमेतत् । काकः कथयति ।

अस्ति भागीरथीतीरे गृध्रकूटनाभिः पर्वते महान् पर्वटीवृक्षः । तस्य
340 कोटरे देवदुर्बिपाकाद् गलितनखनयनो जरप्रवनामा गृध्रः प्रतिवसति ।
अथ कृपया तज्जीवनाय तवृक्षवासिनः पक्षिणः स्वाहारात् किञ्चित्
किञ्चिद्दति तेनासौ जीवति । अथ कदाचिद्दीर्घकर्षेणामा मार्जारः
पक्षिशायकान् भक्षितुं तत्रागतः । ततस्तमायानां हृष्टा पक्षिण्यवकैर्भयार्थिः
कोलाहलः कृतः । तच्छ्रुत्वा जरप्रवेनोक्तम् । को-यमायाति । दीर्घकर्णो
345 गृध्रमवलोक्य सभयमाह हा हतो-स्मि ।

यतः । तावज्जयस्य भेतव्यं यावज्जयमनागतम् ।

आगतं च भवं वीक्ष्य नरः कुर्याद्यथोचितम् ॥ ५९ ॥

ततो-धुना सखिधाने पलायितुमक्षमः तद्यथा भवितव्यं तज्जयतु । ताकहि-
श्वासमुत्पाद्यास्य समीपमुपगच्छामि । इत्यालोच्योपसृत्वाब्रवीत् । आर्य-
350 त्वामभिवन्दे । गृध्रो-वदत् कस्त्वम् । सो-वदत् मार्जरी-हम् । गृध्रो ब्रूते
दूरमपसर न चेद्वन्तथो-सि मया । मार्जारो-वदत् श्रूयतां तावदस्मद्वचनं ।
ततो यद्यहं वध्यस्तदा हन्तव्यः ।

यतः । आतिमात्रेण किं कथिष्यन्त्यते पूज्यते कुचित् ।

व्यवहारं परिज्ञाय वध्यः पूज्यो-पवा भवेत् ॥ ६० ॥

355 गृध्रो ब्रूते ह्रीहि किमर्थमागतो-सि । सो-वदत् अहमप्यगङ्गातीरे नित्य-
ज्ञायी निसर्गिषाशी ब्रह्मचारी चान्द्रायणव्रतमाचरन्तिष्ठामि । बुध्नाम्
धर्मज्ञानरतान् किंश्वासभूमय इति पक्षिणः सर्वे सर्वदा ममाये प्रस्तु-

वन्ति । अतो भवश्यो विद्यावयोवृद्धेभ्यो धर्मे श्रोतुमिहागतः ।
भवन्तश्चेतादृशा धर्मेज्ञा यन्मामतिथिं हन्तुमुद्यताः । गृहस्थधर्मक्षेपः ।

360

अरावपुत्रितं कार्यमातिथ्यं गृहमागतं ।

हेतुः पार्श्वगतां छायां नोपसंहरते दुमः ॥ ६१ ॥

यदि वा धनं नास्ति तदा प्रीतिवचसाप्यतिथिः पूज्यः ।

यतः । तृणानि भूमिरुदकं वाक् चतुर्थी च सूनृता ।

एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥ ६२ ॥

365

अन्यच्च । बालो वा यदि वा वृद्धो युवा वा गृहमागतः ।

तस्य पूजा विधातव्या सर्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥ ६३ ॥

अन्यच्च । निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ।

न हि संहरते ज्योत्स्नां चन्द्रश्चावडालवैश्मनि ॥ ६४ ॥

अन्यच्च । अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते ।

370

स तस्मै दुष्कृतं दत्त्वा पुण्यमादाय गच्छति ॥ ६५ ॥

अन्यच्च । उत्तमस्यापि वर्णस्य नीचोऽपि गृहमागतः ।

पूजनीयो यथायोग्यं सर्वदेवमयोऽतिथिः ॥ ६६ ॥

गृध्रोऽवदत् । मार्ज्जारा हि मांसरुचयः पक्षिशावकाश्चापि निवसन्ति ।

तेनाहं एवं ब्रवीमि । तत् श्रुत्वा मार्ज्जारो भूमिं स्पृष्ट्वा कर्णौ स्पृशति

375

कृष्ण कृष्ण ब्रूते च । मया धर्मशास्त्रं श्रुत्वा वीतरागेण इदं दुष्करं व्रतं

चान्द्रायणमध्यवसायितम् । यतः परस्परं विवदमानानामपि धर्मशा-

स्त्राणां अहिंसा परमो धर्म इत्येकमत्यम् ।

यतः । सर्वहिंसानिवृत्ता ये नराः सर्वसहाय्य ये ।

सर्वस्वायवभूताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ६७ ॥

380 अन्यच्च । एक एव सुहृद् धर्मो निधनेऽनुयाति यः ।

शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यत् तु गच्छति ॥ ६५ ॥

किञ्च । योऽस्ति यस्य यदा मांसमुभयोः पश्यतान्तरम् ।

एकस्य क्षणिका प्रीतिरन्यः प्राणैर्विमुच्यते ॥ ६६ ॥

अपिच । मर्त्यमिति यद् दुःखं पुरुषस्योपजायते ।

385 शक्यते नानुमानेन योऽपि परिवर्षितुम् ॥ ७० ॥

शृणु पुनः । स्वच्छन्दवनजातेन शकेनापि प्रमूर्यते ।

अस्य दग्धोदरस्यार्धे कः कुर्यात् पातकं महत् ॥ ७१ ॥

एवं विम्वस्य स मार्जारः तस्कोटे स्थितः । ततो दिनेषु गच्छत्सु

पक्षिशवकानाक्रम्य कोटरमानीय ग्रन्थं खादति । येषामपत्यानि

390 खादितानि तैः शोकात्तैर्विलपन्निरितस्ततो जिज्ञासा समारब्धा ।

तत्परिज्ञाय मार्जारः कोटरान्निःसृत्य वहिः पलायितः । पश्चात्

पक्षिभिरितस्ततो निरुपयन्नित्तत्र तस्कोटे शवकास्थीनि प्राप्नानि ।

अनन्तरं ते ऊचुः । अनेनैव जरज्वेनास्माकं शवकाः खादिताः । इति

सर्वैः पक्षिभिर्निश्चित्य गृध्रो व्यापादितः । अतोऽहं ब्रवीमि अज्ञा-

395 तकुलशीलस्येत्यादि । इत्याकर्ण्य स जयुकः सकोपमाह । मृगस्त

प्रथमदर्शनदिने भवानपज्ञातकुलशील एव । तत् कथं भवता सह

एतस्य स्नेहानुवृत्तिरुत्तरोत्तरं वर्धते ।

यद्यपि विद्वज्जनो नास्ति श्लाम्यस्तथास्यधीरपि ।

निरस्तपादपे देशे एरण्डोऽपि दुमायते ॥ ७२ ॥

400 अन्यच्च । अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम् ।

उदारचरितानाम् वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ ७३ ॥

यथायं मृगो मम वन्धुस्तथा भवानपि । मृगो-ब्रवीत् । किमनेनोत्तरेण ।
सर्वैरेकत्र विश्रम्भालायैः सुखिभिः स्वीयताम् ।

यतः । न कश्चित् कस्यचिन्मित्रं न कश्चित् कस्यचिद्रिपुः ।

405

व्यवहारेण मित्राणि जायन्ते रिपवस्तथा ॥ ७४ ॥

काकेनोक्तमेवमस्तु । अथ प्रातः सर्वे यथाभिमतदेशं गताः । एकदा
निभृतं शृगालो ब्रूते । सखे अस्मिन् वनैकदेशे शस्यपूर्णक्षेपमस्ति तदहं
त्वां नीत्वा दर्शयामि । तथा कृते सति मृगः प्रत्यहं तत्र गत्वा शस्यं
खादति । अथ क्षेपपतिना तद् दृष्ट्वा पाशो योजितः । अनन्तरं पुनरागतो
410 मृगः पाशैर्बद्धो-चिन्तयत् । को मामितः कालपाशादिव व्याधपाशात्
चातुं मित्रादन्यः समर्थः । अनन्तरं जम्बुकस्तबागत्य उपस्थितो-चिन्तयत् ।
फलित्वा तावदस्माकं कपटप्रबन्धेन मनोरथसिद्धिः । एतस्योक्तृत्यमानस्य
मांसासृगिलप्रानि अस्थीनि मयावश्यं प्राप्नुव्यानि । तानि बाहुल्येन
भोजनानि भविष्यन्ति । मृगस्तं दृष्ट्वास्त्रासितो ब्रूते । सखे छिन्धि तावन्मम
415 बन्धनं सत्वरं चायस्व माम् ।

यतः । आपस्तु मित्रं जानीयात् युद्धे शूरमूणे शुचिम् ।

भार्यां स्त्रीषु वित्तेषु व्यसनेषु च बान्धवान् ॥ ७५ ॥

अपरञ्च । उत्सवे व्यसने चैव दुर्भिस्त्रे राष्ट्रविप्रवे ।

राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥ ७६ ॥

420

जम्बुकः पाशं विलोक्य मुहुर्चिन्तयत् । दृढस्त्वयं बन्धः । ब्रूते च । सखे
स्त्रायुनिर्मिताः पाशास्तद्वद् भट्टारकवारे कथमेतान् दत्तैः स्पृशामि । मित्र
यदि पितृ नान्यथा मन्यसे तदा प्रभाते यत् त्वया वक्तव्यं तत्कर्तव्यमिति ।
अनन्तरं स काकः प्रदोषकाले मृगमनागतमवलोक्य इतस्ततो-न्विष्यन्

तथाविधं दृष्ट्वा वाच । सखे किमेतत् । मृगेलोक्तं अचधीरितसुहृद्वाक्यस्य
125 फलमेतत् ।

तथाचोक्तं । सुहृदां हितकामानां यः शृणोति न भाषितम् ।
विपत् सन्निहिता तस्य स नरः शत्रुनन्दनः ॥ ७७ ॥
दीपनिर्घोषगन्धं च सुहृद्वाक्यमरुन्धतीम् ।

न जिघ्रन्ति न शृण्वन्ति न पश्यन्ति गतायुधः ॥ ७८ ॥
130 काको ब्रूते स वञ्चकः क्वास्ते । मृगेलोक्तं मन्मांसार्थी तिष्ठत्यथैव । काको
ब्रूते । उक्तमेव मया पूर्वंम् ।

अपराधो न मेः स्तीति नैतद् विश्वासकारणम् ।
विद्यते हि नृशसेभ्यो भयं गुणवतामपि ॥ ७९ ॥
परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ।
135 वर्जयेत् तादृशं मित्रं विषकुम्भं घयोमुखम् ॥ ८० ॥

ततः काको दीर्घनिःश्वस्य श्वरे वञ्चकं किं त्वया पापकर्मणा कृतम् ।
यतः । संलापितानां मधुरैर्बोभिर्मिथ्योपचरिष्व वशीकृतानाम् ।
आशक्ततां अहधतां च लोके किमर्थिनां वञ्चयितव्यमस्ति ॥ ८१ ॥

अन्यच्च । उपकारिणि विप्रत्ये शुद्धमती यः समाचरति पापम् ।
140 तं जनमसत्यसन्धं भगवति वसुधे कथं वहसि ॥ ८२ ॥
दुर्जनेन समं सख्यं प्रीतिं चापि न कारयेत् ।
उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते करम् ॥ ८३ ॥

अथवा स्थितिरियं दुर्जनानाम् ।
प्राक् पादयोः पतति सादति पृष्ठमांसं कर्णे कलं किमपि रौति शनैर्बिचित्रम्
145 छिद्रं निरूप्य सहसा प्रविश्य शङ्कुः सर्वं खलस्य चरितं मसकः करोति ॥ ८४ ॥

तथाच । दुर्जनः प्रियवादी च नैतद् विश्वासकारणम् ।

मधु तिष्ठति जिह्राये इदि हालाहलं विषम् ॥ ८५ ॥

अथ प्रभाते श्लेषपतिर्लगुडहस्तस्तं प्रदेशं गच्छन् काकेनावलोकितः ।
तमालोक्ष्य काकेनोक्तम् । सखे मृग त्वमात्मानं मृतवत् सन्दर्श्य वातेनोदरं
450 पूरयित्वा पादान् स्तम्बीकृत्य तिष्ठ । अहं तव चक्षुषी चञ्चामि । यदाहं
शब्दं करोमि तदा त्वमुत्थाय सत्वरं पलायिष्यसि । मृगस्तथैव काकवचनेन
स्थितः । ततः श्लेषपतिना हर्षोत्फुल्ललोचनेन तथाविधो मृग आलोकितः ।
आः स्वयं मृतो-सि । इत्युक्त्वा मृगं बन्धनान्मोचयित्वा पाशान् गूहीतुं
सयत्नो बभूव । ततः काकशब्दं श्रुत्वा मृगः सत्वरमुत्थाय पलायितः ।
455 तमुद्दिश्य तेन श्लेषपतिना क्षिप्तेन लगुडेन शृगालो हतः । तथा चोक्तम् ।

चिभिर्वैषैस्त्रिभिर्मौसैस्त्रिभिः पक्षैस्त्रिभिर्दिनैः ।

अन्युक्तैः पापपुण्यैरिहैव फलमश्नुते ॥ ८६ ॥

अतो-हं ब्रवीमि भक्षभक्षकयोः प्रीतिरित्यादि । काकः पुनराह ।

भक्षितेनापि भवता नाहारो मम पुष्कलः ।

460 त्वयि जीवति जीवामि चिचयीव इवानघः ॥ ८७ ॥

अन्यच्च । तिरश्चामपि विश्वासो दृष्टः पुरयैककर्मणाम् ।

सतां हि साधुशीलत्वात् स्वभावो न निवर्तते ॥ ८८ ॥

किञ्च । साधोः प्रकोपितस्यापि मनो नायाति विक्रियाम् ।

न हि तापयितुं शक्यं सागराम्भस्तृणोत्पत्त्या ॥ ८९ ॥

465 हिरण्यको ब्रूते । चपलस्त्वं चपलेन सह स्नेहः सर्वथा न कर्तव्यः ।

तथा चोक्तम् । मार्जारो महिषो मेघः काकः कापुरुषस्तथा ।

विश्वासात् प्रभवन्त्येते विश्वासस्तत्र नाधितः ॥ ९० ॥

किञ्चान्यत् शत्रुपक्षो भवानस्माकम् । उक्तं चैतत् ।

470

शत्रुणा न हि सन्दध्यात् सुष्टिष्टेनापि सन्धिना ।

सुतप्तमपि पानीयं शमयत्येव पावकम् ॥ ९१ ॥

दुर्जनः परिहर्षेथो विद्ययालङ्कृतोऽपि सन् ।

मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयङ्करः ॥ ९२ ॥

यदशक्यं न तच्छक्यं यच्छक्यं शक्यमेव तत् ।

नोदके शकटं याति न च नौर्गच्छति स्थले ॥ ९३ ॥

175

अपरञ्च । महताथर्षसारेण यो विश्वसिति शत्रुषु ।

भार्यासु च विरक्तासु तदन्तं तस्य जीवनम् ॥ ९४ ॥

लघुपतनको ब्रूते । धुतं मया सर्वम् । तथापि मम चैतावान् सङ्कल्पः
तया सह सौहृदमवश्यं करणीयमिति । नो चेदनाहरेणात्मानं व्यापा-
दयिष्यामि ।

480

तथा हि । मृद्वटवत् सुखभेद्यो दुःसन्धानश्च दुर्जनो भवति ।

सुजनस्तु कनकघटवत् दुर्भेद्यश्चाशु सन्धेयः ॥ ९५ ॥

किञ्च । द्रवत्वात् सर्वलौहानां निमित्तान्मृगपक्षिणाम् ।

भयाल्लोभाच्च मूर्खाणां सङ्कृतं दर्शनात् सताम् ॥ ९६ ॥

किञ्च । नारिकेलसमाकारा दृश्यन्तेऽपि हि सज्जनाः ।

485

अन्ये बदरिकाकारा बहिरेव मनोहराः ॥ ९७ ॥

अन्यच्च । खेहच्छेदेऽपि साधूनां गुणा नायान्ति विक्रियाम् ।

भङ्गेऽपि हि मृणालानामनुबध्नाति तन्मयः ॥ ९८ ॥

अन्यच्च । शुचित्वं त्यागिता शीर्षं सामान्यं सुखदुःखयोः ।

दाक्षिण्यं चानुरक्तिश्च सत्याता च सुहृदुषाः ॥ ९९ ॥

490 एतैर्गुणैरुपेतो भवदन्यो मया कः पुमान् प्राप्नुयः । इत्यादि तद्वचनमाकर्ण्य
हिरण्यको वहिर्निःसृत्याह । आषायितोऽहं भवतामनेन वचनामृतेन ।
तथा सुकृतम् ।

धर्माहं न तथा सुशीतलजलैः स्नानं न मुक्तावली ।

न श्रीलण्डविलेपनं सुस्रवति प्रत्यङ्गमप्यर्पितम् ।

495 प्रीत्या सज्जनभाषितं प्रभवति प्रायो यथा चेतसि ।

सद्युक्ता च पुस्तकृतं सुकृतिनामाकृष्टिमन्त्रोपमम् ॥ १०० ॥

अन्यच्च । रहस्यभेदो याज्ञा च नैष्ठुर्म्यं चलचित्तता ।

क्रोधो निःसत्यता द्यूतमेतन्मित्रस्य दूषणम् ॥ १०१ ॥

अनेन वचनक्रमेण तदेकदूषणमपि त्वयि न लक्ष्यते ।

500 यतः पदुत्वं सत्यवादिनं कथायोगेन बुध्यते ।

अलुब्धत्वमचापल्यं प्रत्यक्षेणावगम्यते ॥ १०२ ॥

अपरञ्च । अन्यथैव हि सौहार्दं भवेत् स्वच्छान्तरात्मनः ।

प्रवर्ततेऽन्यथा वाणी शठ्योपहतचेतसः ॥ १०३ ॥

मनस्यन्यद् वचस्यन्यत् कार्यमन्यद् दुरात्मनाम् ।

505 मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं महात्मनाम् ॥ १०४ ॥

तद्वदतु भवतोऽभिमतमेव । इत्युक्त्वा हिरण्यको मैत्र्यं विधाय भोजन-
विशेषैश्चायसं सन्तोष्य विवरं प्रविष्टः । वायसोऽपि स्वस्थानं गतः ।

ततः प्रभृति तयोरन्योन्याहारप्रदानेन कुशलप्रश्नैर्विभ्रम्भालापैश्च कालो
तिवर्तते । एकदा वायसो हिरण्यकमाह । सखे वायसस्य कष्टतरलभ्या-

510 हारमिदं स्थानं तदेतत् परित्यज्य स्थानान्तरं गन्तुमिच्छामि । हिरण्यको
श्रूते ।

स्थानभट्टा न शोभन्ते दम्भाः केशा नसा मराः ।

इति विज्ञाय मतिमान् स्वस्थानं न परिव्रजेत् ॥ १०५ ॥

काको ब्रूते मित्रं कापुरुषवचनमेतत् ।

515 यतः । स्थानमुत्सृज्य गच्छन्ति सिंहाः सत्पुरुषा गजाः ।

तथैव निधनं यान्ति काकाः कापुरुषा मृगाः ॥ १०६ ॥

अन्यच्च । को वीरस्य मनस्विनः स्वविषयः को वा विदेशः स्मृतो ।

यं देशं जयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापार्जितम् ।

यद् दंष्ट्रानखलाङ्गुलग्रहरणः सिंहो वर्मं गाहते ।

520 तस्मिन्नेव हतद्विषेन्द्ररुधिरैस्तृष्णां क्षिप्त्यात्मनः ॥ १०७ ॥

हिरण्यको ब्रूते मित्रं क्व गन्तव्यम् ।

तथाचोक्तं । चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन बुद्धिमान् ।

मासमीक्ष्य परं स्थानं पूर्वमायतनं त्यजेत् ॥ १०८ ॥

वायसो ब्रूते । अस्ति सुनिरूपितस्थानम् । हिरण्यको वदत् । किं

525 तत् । वायसो ब्रूते । अस्ति दण्डकारण्ये कर्पूरगौराख्यं सरः । तत्र

चिरकालोपार्जितः प्रियसुहृन्मे मन्थराभिधानः कूर्मः सहजधार्मिकः

प्रतिवसति ।

यतः । परोपदेशे प्राशिङ्ग्य सर्वेषां सुकरं नृणाम् ।

धर्मे सुयमनुष्ठानं कस्यचित् तु महात्मनः ॥ १०९ ॥

530 स च भक्त्याहारविशेषैर्मां संवर्धयिष्यति । हिरण्यकोऽप्याह तत् किमवा-

वस्थाव मया कर्तव्यम् ।

यतः । यस्मिन् देशे न सम्मानं न वृत्तिर्न च वाञ्छवाः ।

न च विद्यागमः कश्चित् तं देशं परिवर्जयेत् ॥ ११० ॥

- अपरञ्च । धनिनः ओषियो राजा नदी वैद्यस्तु पञ्चमः ।
 535 पञ्च यच्च न विद्यन्ते तच्च वासं न कारयेत् ॥ १११ ॥
- अपरञ्च । लोकयाचा भयं लज्जा दाक्षिण्यं त्यागशीलता ।
 पञ्च यच्च न वर्ज्यन्ते न कुर्यात् तच्च संस्थितिम् ॥ ११२ ॥
- अन्यञ्च । तच्च मिथ न वस्तुर्थं यच्च नास्ति चतुष्टयम् ।
 ऋणदाता च वैद्यश्च ओषियः मुजला नदी ॥ ११३ ॥
- 540 ततो मामपि तच्च नय । अथ वायसस्तेन सिञ्चेत् सह विचित्रकपालापैः
 सुखेन तस्य सरसः समीपं जगाम । ततो मन्थरी दूरादवलोक्य
 लघुपतनकस्य दण्डोचितमातिथ्यं विधाय मूषिकस्यातिथिसत्कारं चकार ।
 यतः । गुरुरग्निर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ।
 पतिरको गुरुः स्त्रीणां सर्वेषां भ्यागतो गुरुः ॥ ११४ ॥
- 545 वायसो-वदत् । सखे मन्थर सविशेषपूजामस्मै विधेहि । यतो-यं
 पुण्यकर्मणां धुरीणः कारुण्यरम्भाकरो हिरण्यको नाम मूषिकराजः ।
 एतस्य गुणस्तुतिं जिह्वासहस्रेण द्वितीयेन यदि सर्पेश्वरः कदाचित् कर्तुं
 समर्थः स्यात् । इत्युक्त्वा विषयीवोपाख्यानं वर्णितवान् । मन्थरः
 सादरं हिरण्यकं सम्पूज्याह । भद्रं ते आत्मनो निर्ज्जनवनावस्थानका-
 550 रणमाख्यातुमर्हसि । हिरण्यको-वदत् । कथयामि श्रूयताम् । अस्ति
 चम्पकाभिधाना नगरी यच्च परिव्राजका निवसन्ति । तच्च चूडाकर्णो
 नाम परिव्राजकः प्रतिवसति । स च भोजनावशिष्टभिक्षाचसहितं
 भिक्षापात्रं नागदन्तके-वस्थाप्य स्वपिति । अहं च तदन्नमुत्प्राप्य प्रत्यहं
 भक्षयामि । अनन्तरं तस्य प्रियसुहृद् वीणाकर्णो नाम परिव्राजकः
 555 समायातः । तेन सह नाना कषाग्रसङ्कावस्थितो मम वासार्थं

जर्जरवंशस्तदेन चूडाकर्णो भूमिमताडयत् । वीणाकर्णो उवाच । सखे
किमिति मम कथाविरक्तोऽन्यासक्तो भवान् ।

यतः । मुखं प्रसन्नं विमला च दृष्टिः कथानुरागो मधुरा च वाणी ।

जेहो-धिकः सम्भ्रमदर्शनं च सदानुरक्तस्य जनस्य लक्षणम् ॥ ११५

560 अतुष्टिदानं कृतपूर्वनाशनं अमाननं दुश्चरितानुकीर्तनम् ।

कथाप्रसङ्गेन च नामविस्मृतिर विरक्तभावस्य जनस्य लक्षणम् ॥ ११६

चूडाकर्णो उवाच । भद्र नाहं विरक्तः किन्तु यश्चायं मूषिको ममापकारी
सदा पात्रस्थं भिक्षाद्यं भक्षयति । वीणाकर्णो नागदन्तकमवलोक्याह ।

कथं मूषिकः स्वल्पवलोऽयमेतावद्दूरमुत्पतति तदपि केनापि कारणेन

565 भवितव्यम् ।

तथाचोक्तं । अकस्माद्युवती वृद्धं केशेषुकृष्य चुचति ।

पतिं निर्देयमालिङ्ग्य हेतुरपि भविष्यति । ११७ ।

चूडाकर्णः पृच्छति कथमेतत् । वीणाकर्णः कथयति । अस्ति गौडदेशे
कौशाक्षीनाम नगरी । तस्यां चन्दनदासनामा वशिष् महाधनो निवसति ।

370 तेन पश्चिमे वयसि वर्तमानेन कामाधिष्ठितचेतसा धनदर्पाक्षीलावती
नाम वशिष्कपुत्री परिणीता । सा च मकरकेतोर्ब्रिजयवैजयन्तीव
यौवनवती बभूव । स च वृद्धपतिस्तस्याः सन्तोषाय नाभवत् ।

यतः । शशिनीव हिमार्क्षानां घर्भमार्क्षानां रवाधिव ।

मनो न रमते स्त्रीणां जरया पीडिते पती ॥ ११८ ॥

575 अन्यथ । पलितेषुपि हृष्टेषु पुंसः का नाम कामिता ।

भैषज्यमिव मन्यन्ते यदन्यमनसः स्त्रियः ॥ ११९ ॥

स च वृद्धपतिस्तस्यामतीवानुपगवान् ।

- यतः । धनाशा जीविताशा च गुप्ती प्राणभृता सदा ।
 वृद्धस्य नरुणी भार्या प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥ १२० ॥
- 580 अपिच । नोपभोक्तुं न च त्यक्तुं शक्नोति विषयान् जरी ।
 अस्थि निर्देशनः श्वेद जिह्वया लेढि केवलम् ॥ १२१ ॥
- अथ सा लीलावती यौवनदर्पादतिक्रान्तकुलमर्यादा केनापि वणिक्
 पुत्रेण सहानुरागवती बभूव ।
- यतः स्वातन्त्र्यं पितृमन्दिरे निवसतिर्याचोत्सवे सङ्गतिर् ।
 585 गोष्ठीपूरुषसन्निधावनियमो वासो विदेशे तथा ।
 संसर्गः सह पुंश्चलीभिरसकृद् वृत्तेर्निजायाः ह्यतिः ।
 पत्युर्हार्दकमीर्षितं प्रसवनं नाशस्य हेतुः स्त्रियाः ॥ १२२ ॥
- अपरञ्च । पानं दुर्जनसंसर्गः पत्या च विग्रहोऽनम् ।
 स्वप्रधान्यगृहे वासो नारीणां दूषणानि षट् ॥ १२३ ॥
- 590 किञ्च । स्थानं नास्ति क्षणो नास्ति नास्ति प्रार्थयिता नरः ।
 तेन नारद नारीणां सतीत्वमुपजायते ॥ १२४ ॥
- अन्यच्च । न स्त्रीणामप्रियः कश्चित् प्रियो वापि न विद्यते ।
 गावस्तृणमिवारण्ये प्रार्थयन्ति नवं नवम् ॥ १२५ ॥
- 595 स्त्रियो हि चपला नित्यं देवानामपि विद्युतम् ।
 ताद्यापि रक्षिता येषां ते नराः सुखभागिनः ॥ १२६ ॥
- न लज्जा न विनीज्जातं न दाक्षिण्यं न भीक्षा ।
 प्रार्थकाभाव एवेति सतीत्वे कारणं स्त्रियाः ॥ १२७ ॥
- अपरञ्च । वृत्तकुम्भसमा नारी तन्नाङ्गारसमः पुमान् ।
 तस्माद्भूतं च वह्निं च नैकत्र स्थापयेद्बुधः ॥ १२८ ॥

600 अपिच । पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।

पुत्राश्च स्थविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ १२९ ॥

माया स्वप्ना दुहिता वा न विविक्तासमो भवेत् ।

बलवानिन्द्रिययामो विद्वांसमपि कर्षति ॥ १३० ॥

605 एकदा सा लीलावती रत्नावलीकिरणकक्षुरे पर्यङ्गे तेन बणिकपुत्रेण सह विश्रम्भालापैः सुखासीना तमलक्षितोपस्थितं पतिमवलोक्य सहसा उत्थाय केशेषु गृहीत्वा निर्भरमालिङ्ग्य चुम्बितवती । अचान्तरे जारश्च पलायितः ।

उक्तञ्च । उशना वेद मन्त्रास्तं यश्च वेद बृहस्पतिः ।

स्वभावेनैव तत्सर्वं स्त्रीबुद्धौ सुप्रतिष्ठितम् ॥ १३१ ॥

610 तदालिङ्गनमवलोक्य समीपवर्तिनी कुट्टिन्यचिन्तयत् अकस्मादियमेनं आलिङ्गितवतीति । ततस्तया कुट्टिन्या तत्कारणं जारं परिज्ञाय सा लीलावती गुप्तेन दण्डेन दण्डिता । अतोऽहं ब्रवीमि अकस्माद्युवती वृद्धमित्यादि । मूषिकबलोपस्तम्भेन केनापि कारणेनापि भवितव्यम् । क्षणं विचिन्त्य परिघाजकेनोक्तम् । कारणं चापि बाहुल्याज्जनमेव भविष्यति ।

वतः । धनवान् बलवान् लोके सर्वेः सर्वेषु सर्वदा ।

प्रभुत्वं धनमूलं हि राज्ञामप्युपजायते ॥ १३२ ॥

620 ततः खनिषमादाय तेन परिघाजकेन मम विवरं खनित्वा धिरक्तालोपार्जितं धनं गृहीतम् । ततः प्रत्यहं निजशक्तिहीनः सख्योत्साहरहितः स्वाहारमप्युत्पादयितुमक्षमः सचासं मन्दं मन्दमुपसर्पन् बूडाकर्णेनावलोकितोऽहं । ततस्तेनोक्तम् ।

अर्थेन बलवान् सर्वैः अर्थोन्नयति परिहृतः ।

पर्येन मूषिकं पापं स्वजातिसमतां गतः ॥ १३३ ॥

किञ्च । अर्थेन परिहीणस्य पुरुषस्यास्पृशेयसः ।

क्रियाः सर्वे विनश्यन्ति यीषे कुत्सरितो यथा ॥ १३४ ॥

अपरञ्च । यस्त्यार्थास्तस्य मिषाणि यस्त्यार्थास्तस्य बान्धवाः ।

यस्त्यार्थाः स पुनर्लोक्ये यस्त्यार्थाः स तु परिहृतः ॥ १३५ ॥

अन्यच्च । अपुत्रस्य गृहं शून्यं सन्निधिरहितस्य च ।

मूर्खस्य च दिशः शून्याः सर्वशून्या दरिद्रता ॥ १३६ ॥

अपिच । दारिद्र्यान्मरणाद्यापि दारिद्र्यमवरं स्मृतम् ।

अस्पृशेण मरणं दारिद्र्यमतिदुःसहम् ॥ १३७ ॥

अन्यच्च । तानीन्द्रियाण्यविकलानि तदेव नाम ।

सा बुद्धिरप्रतिहता वचनं तदेव ।

अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः स एव ।

अन्यः क्षणेन भवतीति विचिन्मेतत् ॥ १३८ ॥

एतत् सर्वमाकर्ण्य मयालोचितम् । ममापावस्थानमयुक्तम् । इदानीं

यश्चान्यस्मै एतद्वृत्तान्तकथनं तदप्यनुचितम् ।

यतः । अर्थेनाशं मनस्तार्थं गृहे दुश्चरितानि च ।

वचनं चापमानं च मतिमान् न प्रकाशयेत् ॥ १३९ ॥

अपिच । आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रमैषुनभेषजम् ।

तपोदानापमानं च नव गोप्यानि क्लृप्तः ॥ १४० ॥

तथाचोक्तं । अत्यन्तविमुखे देवे अर्थयत्ने च पीरुषे ।

मनस्विनो दरिद्रस्य वनादन्यत् कुतः सुखम् ॥ १४१ ॥

- अन्यच्च । मनस्वी क्षियते कामं कार्पस्यं न तु गच्छति ।
 645 अपि निर्वाणमायाति नानलो याति शीतताम् ॥ १४२ ॥
- किञ्च । कुसुमस्तवकस्येव द्वे वृक्षी तु मनस्विनः ।
 सर्वेषां मूर्ध्नि वा तिष्ठेद्विशीर्येत वने-ष्ववा ॥ १४३ ॥
- यद्याद्यैव याज्जया जीवनं तदतीव गर्हितम् ।
 यतः । वरं विभवहीनेन प्राणैः सन्तर्पितोऽनलः ।
 650 नोपचारपरिभट्टः कृपणः प्रार्थितो जनः ॥ १४४ ॥
- अन्यच्च । दारिद्र्याद्धियमेति ह्रीपरिगतः सत्त्वात् परिभ्रश्यते ।
 निःसत्त्वः परिभूयते परिभवाच्चिर्बेदमापद्यते ।
 निर्विषः शुचमेति शोकनिहतो बुद्ध्या परित्यज्यते ।
 निर्वुद्धिः क्षयमेत्यहो निधनता सर्वोपदामास्पदम् ॥ १४५ ॥
- 655 किञ्च । वरं मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं यदनुतम् ।
 वरं क्लेशं पुंसां न च परकलषाभिगमनम् ।
 वरं प्राणत्यागो न च पिशुनवाक्पेष्वभिरुचिः ।
 वरं भिक्षाशित्वं न च परधनास्वादनसुखम् ॥ १४६ ॥
- वरं शून्या शाला न च सलु वरो दुष्टवृषभो ।
 660 वरं वेश्या पत्नी न च पुनरनीता कुलवधूः ।
 वरं वासोऽरण्ये न पुनरविवेकाधिपपुरे ।
 वरं प्राणत्यागो न पुनरधमानामुपगमः ॥ १४७ ॥
- अपिच । सेवेव मानमस्त्रिलं ज्योत्स्नेव तमो जरेव लावण्यम् ।
 हरिहरकथेव दुर्गिं मुकुशतमप्यर्थिता हरति ॥ १४८ ॥

665 इति विमृश्य तत्र किमहं परपिण्डेनात्मानं भोजयामि । अहं भो तदपि
द्वितीयं मृत्युद्वारम् ।

यतः । पल्लव्याहि पाण्डित्यं क्रयक्रीतं च मैत्रुणम् ।
भोजनं च पराधीनं तिस्रः पुंसां विडम्बनाः ॥ १४९ ॥

अन्यच्च । रोगी चिरप्रवासी पराजभोजी परावसथशायी ।
670 यज्जीवति तन्मरणं यन्मरणं सोऽस्य विश्रामः ॥ १५० ॥

इत्यालोष्यापि लोभान् पुनरप्यर्थं ग्रहीतुं ग्रहमकरवम् ।
तथाचोक्तं । लोभेन बुद्धिश्चलति लोभो जनयते तृषाम् ।
तृषार्त्तो दुःखमाप्नोति परचेह च मानवः ॥ १५१ ॥
ततो वीणाकर्णेनाहं जर्जरवंशस्वरूपेन ताडितोऽचिन्तयम् ।

675 धनलुब्धो ह्यसन्तुष्टोऽनियतात्माजितेन्द्रियः ।
सर्वा एवापदस्तस्य यस्य तुष्टं न मानसम् ॥ १५२ ॥

तथाच । सर्वाः सम्पत्तयस्तस्य सन्तुष्टं यस्य मानसम् ।
उपानद्रूढपादस्य ननु चर्मवृतेव भूः ॥ १५३ ॥

अन्यच्च । सन्तोषामृततृप्तानां यत् सुखं शान्तचेतसाम् ।
680 कुतस्तद् धनलुब्धानामितचेतस्य धावताम् ॥ १५४ ॥

किञ्च । तेनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुहितम् ।
येनाशाः पूहताः कृत्वा नैराश्रयमवलक्षितम् ॥ १५५ ॥

अपिच । असेवितेभ्यश्चरहारमदृष्टविरहव्यथम् ।
अनुक्तजीववचनं धन्यं कस्यापि जीवनम् ॥ १५६ ॥

695 यतः । न योजनशतं दूरं वास्यमानस्य तृष्ण्या ।
सन्तुष्टस्य करप्रार्थेऽप्यर्थं भवति नादरः ॥ १५७ ॥

तद्वच अवस्थोचितकार्यपरिच्छेदः श्रेयान् ।

उक्तञ्च । को धर्मो भूतदया किं सौख्यमरोगिता जगति जन्तोः ।

कः ज्ञेहः सद्भावः किं पाणिङित्यं परिच्छेदः ॥ १५८ ॥

690 तथाच । परिच्छेदो हि पाणिङित्यं यदापन्ना विपद्दशा ।

अपरिच्छेदकर्तृणां विपदः स्युः पदे पदे ॥ १५९ ॥

तथा हि । त्यजेदेकं कुलस्यार्थं यामस्यार्थं कुलं त्यजेत् ।

यामं जनप्रदस्यार्थं आत्मार्यं पृथिवीं त्यजेत् ॥ १६० ॥

किञ्च महतां स्थानमाश्रित्य फलं कर्म्मोनुसारतः ।

695 हरस्य कण्ठलग्नोऽपि वातं सादति वासुकिः ॥ १६१ ॥

अपरञ्च । पानीयं वा निरायासं स्वाश्चर्यं वा भयोत्तरम् ।

विचार्य्य खलु पश्यामि तत् सुखं यच्च निर्वृतिः ॥ १६२ ॥

इत्यालोच्याहं निर्जनवनमागतः । यतः ।

वरं वनं व्याघ्रगजेन्द्रसेवितं दुर्मालयः पङ्कफलाबुभक्षणम् ।

700 तृणानि शय्या परिधानवत्कलं न बन्धुमध्ये धनहीनजीवनम् ॥ १६३ ॥

ततोऽस्मत्पुण्योदयादनेन मित्रेणाहं ज्ञेहानुवृत्त्यानुगृहीतः । अधुना च

पुण्यबलोदयात् भवदाश्रयः स्वर्ग एव मया प्राप्तः ।

यतः । संसारविषवृक्षस्य हे एव मधुरे फले ।

काव्यामृतसास्वादः सङ्गमः सज्जनैः सह ॥ १६४ ॥

705 अपरञ्च सङ्गमः केशवभक्तिर्गङ्गाम्भसि निमज्जनम् ।

असारे खलु संसारं चीलिं साराणि भावयेत् ॥ १६५ ॥

मन्थर उवाच ।

अर्थाः पादरजोपमा गिरिन्दीवेगोपमं यौवनं ।

मानुषं जलविन्दुलोलचपलं केनोपमं जीवनम् ।

710

धर्मं यो न करोति निश्चलमतिः स्वर्गोर्गलोद्घाटनं ।

पञ्चाक्षापहतो जरापरिणतः शोकाग्निना दह्यते ॥ १६६ ॥

युष्माभिरतिसञ्चयः कृतः । तस्यायं दोषः ।

शृणु ।

उपाज्जितानां विज्ञानां त्याग एव हि रक्षकम् ।

तडागोदरसंस्थानां परीवाह इवाम्भसाम् ॥ १६७ ॥

715 अन्यच्च ।

यदधोऽधः क्षिती विस्रं निचखान मितम्पचः ।

तदधो निलयं गन्तुं चक्रे पन्थानमयतः ॥ १६८ ॥

यत्तः ।

निजसौख्यं निरुन्धानो यो धनार्जनमिच्छति ।

परार्थं भारवाहीव क्लेशस्यैव हि भाजनम् ॥ १६९ ॥

तथाचोक्तम् । दानोपभोगहीनेन धनेन धनिनो यदि ।

पृथ्वीखातनिखातेन धनेन धनिनो वयम् ॥ १७० ॥

दानभोगविहीनाश्च दिवसा यान्ति यस्य वै ।

स कर्मकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति ॥ १७१ ॥

धनेन किं यो न ददाति नाश्रुते बलेन किं यश्च रिपून् न बाधते ।

श्रुतेन किं यो न च धर्ममाचरेत् किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत् ॥ १७२ ॥

725 अन्यच्च ।

असम्भोगेन सामान्यं कृपणस्य धने परैः ।

अस्येदमिति सन्नन्यो हानी दुःखेन गम्यते ॥ १७३ ॥

अपि च ।

न देवाय न विप्राय न यन्धुभ्यो न चात्मने ।

कृपणस्य धनं याति वह्निस्तस्करपार्थिवैः ॥ १७४ ॥

तथाचोक्तम् ।

730

दानं प्रियवाक्सहितं ज्ञानमगर्ह्यं क्षमान्वितं शौर्यम् ।

त्यागसहितं च विहं दुर्लभमेतच्चतुर्भद्रम् ॥ १७५ ॥

उक्तञ्च । कर्त्तव्यः सञ्चयो नित्यं कर्त्तव्यो नातिसञ्चयः ।

परम सञ्चयशीलोऽसौ धनुषा जञ्जुको हतः ॥ १७६ ॥

735 हिरण्यकोऽब्रवीत् कथमेतत् । मन्थरः कथयति । अस्ति कल्याणकटके
भैरवो नाम व्याधः । स च एकदा मांसलुब्धः धनुरादाय विन्ध्याटवीमध्यं
गतः । ततस्तेन व्यापादितं मृगमादाय गच्छता घोराकृतिः शूकरो दृष्टः ।
तेन च व्याधेन मृगं भूमौ निधाय शूकरः शरैश्च हतः । शूकरेणापि
घनघोरगर्जनं कृत्वा भुष्कदेशे हतः स छिन्नदुग्धवद्भूमौ पपात ।
यतः । जलमग्निं विषं शूलं क्षत्राधी पतनं गिरेः ।

740

निमित्तं किञ्चिदासाद्य देही प्राणैर्विमुच्यते ॥ १७७ ॥

अथ तयोः पादास्फालनेन सर्पोऽपि मृतः । अचान्तरे दीर्घरावो नाम
जञ्जुकः परिभ्रमन्नाहारार्थी तान् मृतान् मृगव्याधसर्पशूकरान् अपश्यत् ।
आलोकाच्चिन्तयत् । महद्भोज्यं मे समुपस्थितम् ।

अथवा । अचिन्तितानि दुःखानि यथैवायानि देहिनाम् ।

745

सुखान्यपि तथा मन्ये दैवमवाप्तिरिष्यते ॥ १७८ ॥

भवतु एषां मासैर्मासपर्यं समधिकं भोजनं मे भविष्यति ।

मासमेकं नरो याति द्वौ मासौ मृगशूकरो ।

अहिरेकं दिनं याति अद्य भक्ष्यो धनुर्गुणः ॥ १७९ ॥

750 ततः प्रथमबुभुक्षायामिदं निःस्वादु कोदण्डाटनीलग्नं स्नायुबन्धनं स्नादा-
मि । इत्युक्त्वा तथाकरोत् । ततश्छिन्ने स्नायुबन्धने उत्पत्तिनेन धनुषा हृदि

भिन्नः स दीर्घरावः पञ्चत्वं गतः । अतो-हं ब्रवीमि कर्त्तव्यः सञ्चयो नित्यं
इत्यादि ।

तथाच । यद् ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् ।

अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥ १८० ॥

755 इदानीं किमतिक्रान्तोपवर्णनेन ।

यतः । नाप्राप्यमभिवाञ्छन्ति नष्टं नेच्छन्ति शोचितुम् ।

आपत्स्वपि न मुह्यन्ति नराः परिडत्तबुद्धयः ॥ १८१ ॥

तत् सखे सर्वदा त्वया सोत्साहेन भवितव्यम् ।

यतः । शास्त्राण्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खा यस्तु क्रियावान् पुरुषः स विद्वान् ।

760 सुचिन्तितं बौध्दधमातुराणां न नाममात्रेण करोत्यरोगम् ॥ १८२ ॥

अन्यच्च ।

न स्वल्पमप्यथ्यवसायभीरोः करोति विज्ञानविधिर्गुणं हि ।

अन्यस्य किं हस्ततलस्थितोऽपि प्रकाशयत्यर्थमिह प्रदीपः ॥ १८३ ॥

तद्वच सखे दशाविशेषे शान्तिः करणीया ।

765 सुखमापतितं सेवेदुःखमापतितं तथा ।

चक्रवत् परिवर्त्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥ १८४ ॥

अपरञ्च । निषानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः ॥

सोद्योगं नरमायान्ति विवशाः सर्वसम्पदः ॥ १८५ ॥

अपिच । उत्साहसम्पन्नमदीर्घसूत्रं क्रियाविधिज्ञं व्यसनेष्वयुक्तम् ।

770 शूरं कुतश्च दृढसौहृदं च लक्ष्मीः स्वयं याति निवासहेतोः ॥ १८६ ॥

विशेषतश्च । विनायथैर्धीरः स्पृशति बहुमानोन्नतिपदं ।

समायुक्तोऽप्यर्थैः परिभवपदं याति कृपणः ।

स्वभावादुद्धृतां गुणसमुदयावाप्तिविषयां ।

द्युतिं सैर्हीं किं न्या धृतकनकमालोऽपि लभते ॥ १८७ ॥

७७५ किञ्च ।

धनवानिति हि मदस्ते किं गतविभवो विषादमुपयासि ।

करनिहितकन्दुकसमाः पातोत्पाता मनुष्याणाम् ॥ १८८ ॥

अपरञ्च । अभ्यङ्गाया खलप्रीतिर्नवशस्यानि योषितः ।

किञ्चित्कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च ॥ १८९ ॥

७८० अन्यच्च । कृत्यर्थे नातिचेष्टेत सा हि धात्रैव निर्मिता ।

गर्भादुत्पतिते जन्तौ मातुः प्रसूतः स्तनौ ॥ १९० ॥

सखे । येन शुक्लीकृता हंसाः शुकाश्च हरितीकृताः ।

मयूराश्चिचिता येन स ते वृत्तिं विधास्यति ॥ १९१ ॥

अपरं च सतां रहस्यं शृणु मित्र ।

७८५ जनयन्त्यर्ज्जने दुःखं तापयन्ति विपत्तिषु ।

मोहयन्ति च सम्पत्तौ कथमर्थाः सुखावहाः ॥ १९२ ॥

अपरञ्च । धर्मार्थं यस्य वित्तेहा वरं तस्य निरीहता ।

प्रक्षालनादि पङ्क्तस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ १९३ ॥

यतः । यथा ह्यामिषमाकाशे पक्षिभिः स्वापदैर्भुवि ।

७९० भक्ष्यते सलिले मत्स्यैस्तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥ १९४ ॥

अन्यच्च । राजतः सलिलादग्नेर्घोरतः स्वजनादपि ।

भयमर्थवतां नित्यं मृत्योः प्राणभृतामिव ॥ १९५ ॥

तथा हि । जन्मनि क्लेशबहुले किञ्च दुःखमतः परम् ।

इच्छासम्पद् यतो नास्ति यथेच्छा न निवर्तते ॥ १९६ ॥

795 अन्यच्च भ्रातः शृणु ।

धनं तावदसुलभं लब्धं कृच्छ्रेण पाल्यते ।

लब्धनाशो यथा मृत्युस्तस्मादेतच्च चिन्तयेत् ॥ १९७ ॥

तृष्णा हि चेत् परित्यक्ता को दरिद्रः क ईश्वरः ।

तस्याश्चेत् प्रसरो दहो दास्यं च शिरसि स्थितम् ॥ १९८ ॥

800 अपरञ्च । यद्येदेव हि वाञ्छेत ततो वाञ्छा प्रवर्त्तते ।

प्राप्त एवार्थतः सोऽपि यतो वाञ्छा निवर्त्तते ॥ १९९ ॥

किं बहुना । विश्वभालापिः मयैव सहाय कालो नीयताम् ।

यतः । आभरणान्ताः प्रणयाः कोपास्तत्क्षणभङ्गुराः ।

परित्यागाश्च निःसङ्गा भवन्ति हि महात्मनाम् ॥ २०० ॥

805 इति श्रुत्वा लघुपतनको ब्रूते । धन्योऽसि मन्यार सर्वदाश्रयणीयोऽसि ।

यतः । सन्त एव सतां नित्यमापदुद्धरन्त्यमाः ।

गजानां पङ्कमग्नानां गजा एव धुरन्धराः ॥ २०१ ॥

तथा च ।

गुणिनि गुणज्ञो रमते नागुणशीलस्य गुणिनि परितोषः ।

810 अलिरेति वनात् कमलं न हि भेकस्त्वेकवासोऽपि ॥ २०२ ॥

अपरञ्च ।

श्लाघ्यः स एको भुवि मानवानां स उन्नमः सत्पुरुषः स धन्यः ।

यस्यार्थिनो वा शरणागता वा नाशाविभिन्ना विमुक्ताः प्रयान्ति ॥ २०३ ॥

तदेव ते स्वेच्छाहारविहारं कुर्वन्ताः सन्तुष्टाः सुखं निवसन्ति । अथ

815 कदाचिच्चिन्ताङ्गनामा मृगः केनापि चासितस्तथागत्य मिलितः । ततः

पश्चादायानां भयहेतुं सम्भाव्य मन्यरो जलं प्रविष्टो मूषिकश्च विवरं गत

उड्डीयमानो काको वृक्षायमावृष्टः । ततो लघुपतनकेन सुदूरं निरूप्य
भयहेतुर्न कोऽप्यवलोकितः । पश्चादागत्य पुनः सर्वे मिलितोपविष्टाः ।
मन्थरेणोक्तम् । भद्रं मृग कुशलं ते । स्वेच्छया उदकाद्याहारोऽनुभूयताम् ।
४२० अथावस्थानेन वनमिदं सनाथीक्रियताम् । चिचाङ्गो ब्रूते । लुब्धकपा-
सितोऽहं भवतां शरणमागतः ।

यतः । लोभाद्वाप्य भयाद्वापि सन्त्यजेच्छरणगतम् ।

ब्रह्महत्यासमं तस्य पापमाहुर्मनीषिणः ॥ २०४ ॥

ततश्च भवद्भिः सह मिचत्वमिच्छामि । हिरण्यकोऽवदत् मिचत्वं तावद
४२५ स्माभिः सहायत्वेन निष्पन्नमेव भवतः ।

यतः । औरसं कृतसन्धन्वं तथा वंशक्रमागतम् ।

रक्षितं ष्यसनेभ्यश्च मिचं ज्ञेयं चतुर्दिधम् ॥ २०५ ॥

तदथ स्वगृहनिर्दिशेषेण स्वीयताम् । तच्छ्रुत्वा मृगः सानन्दः कृतस्वेच्छाहारः
पानीयं पीत्वा जलासक्तस्त्वेच्छायायामुपविष्टः ।

४३० यतः । कूपोदकं वटच्छाया श्यामा स्त्री इष्टकागृहम् ।

शीतकाले भवेदुष्णं उष्णकाले च शीतलम् ॥ २०६ ॥

अथ मन्थरो ब्रूते । सखे मृग केन चासितोऽसि । अस्मिन् निर्जने वने
कदाचित् किं व्याधाः सम्बरन्ति । मृगेशोक्तम् । अस्ति कलिङ्गविषये
रुक्माङ्गदो नाम नृपतिः । स च दिग्विजयक्रमेणागत्य चन्द्रभागानदी-
४३५ तीरे समावासितकटको वर्त्तते । प्रातश्च तेनापागत्य कर्पूरसरःसमीपे
भवितव्यम् । इति व्याधानां मुखात् किम्बदन्ती श्रूयते । तदवापि
प्रातरवस्थानं भयहेतुकमित्यालोच्य यथा कार्यं तथारभ्यताम् । तच्छ्रुत्वा
कूर्मः सभयमाह । जलाशयान्तरं गच्छामि । काकमृगावपि उक्तवन्तावेवं

अस्तु । हिरण्यको विमृश्याव्रवीत् । पुनर्जलाशये प्राप्ते मन्थरस्य कुशलम् ।

840 स्थले गच्छतः को विधः ।

यतः । अस्मांसि जलजन्तूनां दुर्गं दुर्गेनिवासिनाम् ।

स्वभूमिश्च पदातीनां राज्ञां सैन्यं परं बलम् ॥ २०७ ॥

सखे लघुपतनकं अनेनोपदेशेन तथा भविष्यति ।

स्वयं वीक्ष्य यथा वध्वाः पीडितं स्तनकुटमलम् ।

845 वणिक्पुत्रोऽभवद्दुःखी त्वं तथैव भविष्यसि ॥ २०८ ॥

त ऊचुः कथमेतत् । हिरण्यकः कथयति । अस्ति कान्यकुब्जविषये राजा वीरसेनो नाम । तेन वीरपुरनाम्नि नगरे तुङ्गवली नाम राजपुत्रो युवराजः कृतः । स च महाधनस्तरुणः एकदा स्वनगरं भ्राम्यन्नतिप्रौढ-यौवनां लावण्यवतीं नाम वणिक्पुत्रवधूम् आलोकयामास । ततः

850 स्वहर्म्यं गत्वा स्मराकुलितमतिस्तस्याः कृते दूर्तीं प्रेषितवान् ।

यतः । सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्तावदेवेन्द्रियाणाम् ।

लज्जां तावद्विधत्ते विनयमपि समालसते तावदेव ।

भूचापाकृष्टमुक्ताः श्रवणपथगता नीलपक्ष्माण एते ।

यावल्लीलावतीनां न हृदि परिणता दृष्टिवाणाः घतन्ति ॥ २०९ ॥

855 सापि लावण्यवती तदवलोकनक्षणात् प्रभृति स्मरशरग्रहारजर्जरितहृदया तदेकचित्ताभवत् ।

तथाचोक्तं । असत्यं साहसं माया मात्सर्यं चातिलुब्धता ।

निर्गुणत्वमशौचत्वं स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥ २१० ॥

अथ दूतीवचनं श्रुत्वा लावण्यवत्युवाच । अहं पतिव्रता परपुरुषस्पर्श-

860 माचमपि न करोमि ।

- यतः । सा भार्या या गृहे दक्षा सा भार्या या प्रजावती ।
 सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या पतिव्रता ॥ २११ ॥
 कोकिलानां स्वरं रूपं नारीरूपं पतिव्रतम् ।
 विद्या रूपं कुरूपानां क्षमा रूपं तपस्विनाम् ॥ २१२ ॥
- ६६५ अन्यच्च । न सा भार्येति वक्तव्या यस्यां भर्ता न तुष्यति ।
 अग्निसाक्षिकमर्थ्यादो भर्ता हि शरणं स्त्रियाः ॥ २१३ ॥
 ततो यद्यदादिशति मे प्राणेश्वरस्तदेवाहमविचारितं करोमि । दूत्योक्तं
 सत्यमेतद् । लावण्यवत्युवाच सत्यमेवैतत् । ततो सर्वमेव दूत्या गत्वा
 तुङ्गबलस्यामे निवेदितम् । तच्छ्रुत्वा तुङ्गबलो-वदत् स्वामिनानीय
 ६७० समर्पयित्वेति कथमेतच्छक्यम् । कुट्टिन्याह । उपायः क्रियताम् ।
 तथाचोक्तम् । उपायेन हि यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः ।
 शृगालेण हतो हस्ती गच्छता मङ्गवर्त्मना ॥ २१४ ॥
 राजपुत्रः पृच्छति कथमेतत् । सा कथयति अस्ति ब्रह्मारण्ये कर्पूरतिलको
 नाम हस्ती । तमवलोक्य सर्वे शृगालाश्चिन्तयन्ति । यद्ययं केनायुपायेन
 ६७५ क्षियते तदास्माकमेतद्देहेन मासचतुष्टयस्य स्वेच्छाभोजनं भविष्यति ।
 तत्र एकेन वृद्धशृगालेण प्रतिज्ञातम् । मया बुद्धिप्रभावादस्य मरणं
 साधयितव्यम् । अनन्तरं स वञ्चकः कर्पूरतिलकसमीपं गत्वा साष्टाङ्गपातं
 प्रणम्योवाच देव दृष्टिप्रसादं कुरु । हस्ती ब्रूते कस्त्वं कुतः समायातः ।
 सो-वदत् । जम्बुको-हं सर्वैर्जनवासिभिः पशुभिर्मिलित्वा भवत्सकाशं
 ६८० प्रस्थापितः । यद्विना राज्ञा अवस्थानुं न युक्तम् । तदचाटवीराज्ये-भिषेक्तुं
 भवान् सर्वस्वामिगुणोपेतो निरूपितः ।

यतः । कुलाचारजनाचारैरतिशुद्धः प्रतापवान् ।
धार्मिको नीतिकुशलः स स्वामी युज्यते भुवि ॥ २१५ ॥

अपरञ्च पश्य ।

४८५

राजानं प्रथमं विन्देत् ततो भार्यां ततो धनम् ।
राजन्यसति लोकेऽस्मिन् कुतो भार्या कुतो धनम् ॥ २१६ ॥

अन्यच्च । पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः ।
विकलेऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपती ॥ २१७ ॥

४९०

किञ्च । नियतविषयवर्त्ती प्रायशो दण्डयोगाज् ।
जगति परवशेऽस्मिन् दुर्लभः साधुवृत्तः ।
कृशमपि विकलं वा व्याधितं वाधनं वा ।
पतिमपि कुलनारी दण्डभीत्याभ्युपैति ॥ २१८ ॥

४९५

तद्यथा लग्नवेला न चलति तथा कृत्वा सत्वरमागम्यतां देवेन । इत्युक्त्वा
उत्थाय चलितः । ततोऽसौ राज्यलोभाकृष्टः कर्पूरतिलकः शृगालवर्त्मना
धावन् महापङ्के निमग्नः । हस्तिनोक्तम् । सखे शृगाल किमधुना विधेयं
महापङ्के पतितोऽहम् । शृगालेण विहस्योक्तम् । देव मम पुछाये हस्तं
दत्त्वोत्तिष्ठ । यस्य वचसि त्वया विश्वासः कृतः तस्य फलमेतत् ।
तथा चोक्तम् । यदा सत्सङ्गरहितो भविष्यसि भविष्यसि ।

तदासज्जनगोष्ठीषु पतिष्यसि पतिष्यसि ॥ २१९ ॥

५००

ततो महापङ्के निमग्नो हस्ती शृगालैर्भक्षितः । अतोऽहं ब्रवीमि उपायेन
हि यच्छक्यमित्यादि । ततः कुट्टिन्युपदेशेन तं चारुदत्तनामानं बणिक्पुत्रं
स राजपुत्रः सेवकं चकार । ततोऽसौ तेन सर्वविश्वासकार्येषु नियोजितः ।
एकदा तेन राजपुत्रेण स्नातानुलिप्तेन कनकालङ्कारधारिणोक्तम् । मया

मासमेकं यावन्नौरीव्रतं कर्त्तव्यम् । तद्व्याख्या प्रतिरात्रमेकां कुलकन्यां
 ९०५ युवतीमानीय समर्पय । सा मया यथोचितेन विधिना पूजयितव्या ।
 ततः स चारुदन्तस्तथाविधां तरुणीमानीय समर्पयति । यथात् प्रह्वः
 किमयं करोतीति निरूपयति । स च तुङ्गवलस्तां युवतीमस्पृशन्नेव
 दूराद्वस्त्रालङ्कारगन्धचन्दनैः सम्पूज्य रक्षकं दत्त्वा प्रस्थापयति । अथ
 वणिक्पुत्रेण तद् दृष्ट्वापजातविश्वासेन लोभाकृष्टमनसा स्ववधूः समा-
 ९१० नीय समर्पिता । स च तुङ्गवलस्तां हृदयप्रियां लावण्यवतीं विज्ञाय
 ससम्भ्रमुत्थाय निर्देयमालिङ्गमानन्दोन्मीलितलोचनः पर्यङ्के तया सह
 विलंलास । तदालोक्य वणिक्पुत्रश्चिचलित इव इतिकर्त्तव्यतामूढः परं
 विषादमुपागतः । अतोऽहं ब्रवीमि स्वयं वीक्ष्येत्यादि । तथा त्वयापि भवि-
 तव्यमिति । ततस्तवचनमवधीर्य महता भयेन मन्थरो जलाश्रयमुत्सृज्य
 ९१५ चलितः । तेऽपि हिरण्यकादयस्तमनुगच्छन्ति । ततः स्थले गच्छन् केनापि
 व्याधेन वनं पर्यटता स मन्थरः प्रापः । प्राप्य तं गृहीत्वा उत्थाप्य धनुषि बद्ध्वा
 क्षुन्पिपासाकुलः स्वगृहाभिमुखं चलितः । अथ ते मृगवायसमूषिकाः परं
 विषादमुपागतवन्तस्तमनुजग्मुः । ततो हिरण्यको विलपति ।

एकस्य दुःखस्य न यावदन्तं गच्छाम्यहं पारमिवार्णवस्य ।

९२० तावद्द्वितीयं समुपस्थितं मे छिद्रेषुनर्था बहुलीभवन्ति ॥ २२० ॥

स्वभावजं तु यन्मित्रं भाग्येनैवाभिजायते ।

तदकृत्रिमसौहार्दमापासुपि न मुञ्चति ॥ २२१ ॥

न मातरि न दारेषु न सोदर्ये न चात्मजे ।

विश्वसस्तादृशः पुंसां यावन्मित्रे स्वभावजे ॥ २२२ ॥

९२५ इति मुहुर्विचिन्त्य अहो मे दुर्दैवम् ।